

А. С. Сагдуллаев, В. А. Костетский

ТАЪРИХИ ДУНЁИ ҚАДИМ

Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфи
6-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ

Вазорати таълими халқи Республикаи Ўзбекистон
ба нашр тавсия намудааст

Тошканд
2022

УЎК 94(100)(075.3)
ББК 63.3(0)я72
С 14

А. Сагдуллаев, В. Костетский.

Таърихи дунёи қадим: китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфи
6-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ / А. Сагдуллаев,
В. Костетский. 2022. – 192 саҳ.

Муқарризон:

Д. М. Кенчаев – муовини якуми директори Агентии муассисаҳои
таълимии Президент.

Ў. М. Мавлонов – доктори илмҳои таърих.

Б. Б. Аминов – доктори илмҳои таърих.

О. П. Кобзева – доктори илмҳои таърих.

Т. М. Багдасарова – омӯзгори фанни таърихи мактаби таълими
миёнаи умумии рақами 49-уми шаҳри Тошканд.

Аз ҳисоби маблағҳои Бунёди мақсадноки китоби
республика чоп шудааст.

Макети оригиналӣ ва концепсияи дизайнӣ аз ҷониби
Маркази таълими республика коркард шудааст.

МУНДАРИЧА

Муқаддима 5

ФАСЛИ I

Аз сохти қадимтарин то тамаддун

- § 1. Решаҳои таърихи қадим 7
- § 2. Марҳилаҳои инкишофи одамони қадимтарин 11
- § 3. Чамбъияти авлодӣ 17
- § 4. Энеолит ва даври биринчӣ 21
- § 5. Осиёи Миёна дар даври гузариш ба асри оҳан 26

ФАСЛИ II

Шарқи қадим ва Осиёи Миёна

- § 6. Водии Нил ва аҳолии он 28
- § 7. Мисри қадим ва кишварҳои ҳамсоя 32
- § 8. Дин дар Мисри қадим 34
- § 9. Аҳромҳо ва мақбараҳо 36
- § 10. Маданияти Мисри қадим 40
- § 11. Тамаддунҳои Месопотамия 43
- § 12. Шоҳигарии Бобул 48
- § 13. Давлатҳои Осиёи Пеш 52
- § 14. Давлати Аҳамониён 55
- § 15. Тамаддуни аввалин дар Ҳиндустони қадим 58
- § 16. Маданияти Ҳиндустони қадим 62
- § 17. Тамаддунҳои Чини қадим 66
- § 18. Чин дар асри III пеш аз мелод 69
- § 19–20. Давлатҳои қадимаи ҳудуди Ўзбекистон 73
- § 21. Зардуштӣ ва «Авесто» 81

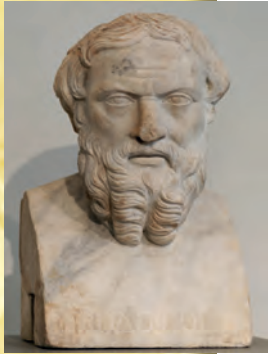

ФАСЛИ III

Юнонистони қадим

- § 22. Оғози таърихи атиқа 85
- § 23–24. Равнақи Юнонистони қадим 88
- § 25. Колонияҳои Юнон 93
- § 26. Демократия дар Афина 95
- § 27–28. Ҷангҳои юнону форс. Забти Юнонистон аз тарафи Македония 99

§ 29. Тарбияи шаҳрвандони Юнон	103
§ 30. Маданияти Юнонистони қадим.....	105
§ 31. Олимон ва мутафаккирони Юнонистони қадим.....	109
§ 32. Афсонаҳои Юнонистони қадим.....	111

ФАСЛИ IV Осиёи Миёна дар асри VI пеш аз мелод ва асри III мелодӣ

§ 33–34. Юришҳои истилогаронаи Аҳамониён ба Осиёи Миёна	114
§ 35–36. Муборизаи халқҳои Осиёи Миёна ба муқобили истилогарони юнон-македонӣ	122
§ 37. Давлати Салавкиён ва шоҳигарии Юнон-Бохтар	128
§ 38–39. Хоразми қадим.....	132
§ 40. Давлатҳои қадимаи Қанғ ва Даван	137
§ 41. Давлати Кушон	143
§ 42. Роҳи бузурги абрешим.....	148

ФАСЛИ V Рими қадим

§ 43. Италияи қадим ва аҳолии он	151
§ 44. Республикаи Рим.....	154
§ 45. Ҳаёти республикаи Рим.....	158
§ 46. Гуломон ва гладиаторҳо	161
§ 47. Сарнагуншавии республикаи Рим.....	165
§ 48. Таназул ва ҳалокати империяи Рими Фарбӣ...	169
§ 49–50. Маданияти Рими қадим.....	173

Замима

Луғати истилоҳотҳои таърихӣ	178
Таърихи дунёи қадим дар тақвимҳо.....	181
Такрорӣ хотимаӣ	186
Номҳои таърихӣ ва географӣ оид ба таърихи дунёи қадим	188
Номҳои таърихӣ дунёи қадим	189

Таърих муаллими ҳақиқии ҳаёт аст. Агар аз тараққиёти таърихӣ инсоният хулосаи дуруст бароварда шавад, аз бисёр хатогиҳо пешгирӣ кардан мумкин аст. Таърих моро ба босабр шудан, саросемагӣ накардан, дар бораи корҳои худ фикр кардан меомӯзонад.

МУҚАДДИМА

Имрӯз бисёр одамони рӯйи Замин ба гузаштаи дур, таърихи халқу мамлакати худ шавқи калон доранд. Таърихи дунёи қадим ин гузаштаро меомӯзад. Ин таърих дар сарчашмаҳои гуногуни қадимшиносӣ ва хаттӣ инъикос ёфтааст. Онҳо дар бораи ҳаёт ва ғайолияти одамони замони қадим нақл карда, ба саволхоямон барои ҷавоб пайдо кардан кӯмак мекунанд.

Инсоният роҳи тӯлонии таърихро аз сохтани олооти сангӣ то кашфи металл, аз бунёди манзилгоҳҳои оддитарин то бунёди аввалин шаҳрҳо, ашёҳои гуногуни хунармандӣ, хат ва то офаридани ғайраҳо тай кардааст.

Сифати бунёдкории инсон ҳамеша қадр ёфтааст. Ҳатто дар замони қадим, ки ҳаёти гузаштагони дури мо пур аз хавфу хатар, ташвишҳо буд, онҳо кӯшиш мекарданд, ки оламро дарк кунанд. Ин замина барои рушди фарҳанги маънавий буд.

Ватани мо – Ўзбекистон таърихи дуру дароз ва пуршараф дорад. Маҳз дар ҳамин сарзамин дар гузаштаи дур тамаддуни ба худ хос ба вучуд омадааст. Дар ин ҷо шаҳру давлатҳои қадим ташкил гардидааст. Деҳқону хунармандон ва бинокорон бо меҳнати тавоноии эҷодии худ овозаи диёрро ба олам паҳн кардаанд.

Муҳаббат ба Ватан дар часорати қаҳрамонони халқӣ, ки ба муқобили истилогарон мубориза бурдаанд, намоён мегардад. Онҳо озодии диёрро аз ҳаёти худ болотар гузоштаанд.

Часорати аҷдодонамон ва қорҳои бузурги анҷомдодаи онҳо дар қалби мо ҳисси ватандӯстиро бедор намуда, ҳар яки моро ба ҳифзи манфиатҳои Ватан меомӯзонад. Аз ин рӯ, ҳар яки мо бояд таърихи кишвари худро донем ва таъриху фарҳанги халқҳои дигар кишварҳоро эҳтиром намоем.

Воқеаҳои, ки аз замони пайдоиши инсон дар рӯйи Замин то сарнагуншавии империяи Рими Ғарбӣ дар соли **476** мелодӣ рӯй додааст, дар илми таърих – **таърихи дунёи қадим** меноманд.

Таърихи дунёи қадим дар манбаъҳои гуногун акси худро ёфтааст.

Ҳайкали хаттот

Таърих моро на бо зӯрварӣ ба ҳама чиз ноил гаштанро, балки бо дигарҳо созиш ва бо эҳтиром муносибат карданро меомӯзонад. Таърихро на барои сана ва ном, балки барои таҷрибаи бебаҳои эҷодии аҷдодон омӯхтанамон лозим.

Халқи мо аз азал ба некӣ, сулҳ ва бунёдкорӣ кӯшиш кардааст. Ин саъю кӯшиш ба анъанаҳои таърихӣ ва маънавияти ғанӣ асос ёфта, рушду шукуфоии имрӯзу фардои кишвари мо аз ҳар ҷиҳат ба он вобастагӣ дорад. Мо бояд корҳои неки аҷдодонамонро идома диҳем.

Кор кардан бо матни китоби дарсӣ

Ҳангоми мутолиаи ин китоби дарсӣ шумо бо бисёр калимаҳои душворфаҳм, истилоҳ ва ибораҳои таърихӣ дучор меоед. Онҳоро аз ёд кардан ва ба хотир овардан лозим меояд. Маслиҳатҳои мазкурро бодикқат хонед, онҳо барои дар хотир доштани мавзӯҳои омӯхташаванда ба шумо кӯмак мекунанд.

Ҳангоми тайёр кардани супоришҳои хонагӣ, ба зеринҳои рӯя кунед:

Намунаҳои
хатҳои қадима

1 → Қайдҳои дарсии худро якчанд маротиба хонед.

2 → Пеш аз хондан, ба сарлавҳаи мавзӯ диққат кунед, он чизеро, ки дар дарс гуфта шудааст, ба ёд оред.

3 → Саволҳои дар охири ҳар як мавзӯ додашударо хонед. Он вақт шумо дар вақти хондани навиштаҳоятон ба ҷиҳе диққат карданро ва хондаҳоятонро ҷи гуна нақл намуданро доништа мегиред.

4 → Матнро ба қисмҳои тахминӣ тақсим намоед ва мазмунро асосан бо суханони худ гӯед, пас тамоми мавзӯро нақл кунед. Нақл карда натавонед, ҷойҳои душворро боз хонед. Такрор кунед. Матни китоби дарсиро аз ёд кардан лозим нест.

5 → Дар рафти мутолиаи матн расми дар он зикршуда ва ҷадвалҳоро пайдо кунед, шарҳҳои онҳоро хонед, номҳои шахр ва мамлакатҳоро, ки дар матн дучор меоянд аз харита ёбед.

6 → Ба саволҳо ҷавоб диҳед ва супоришҳои дар охири мавзӯ овардашударо иҷро кунед.

ФАСЛИ I

АЗ СОХТИ ҚАДИМТАРИН ТО ТАМАДДУН

§ 1. РЕШАҲОИ ТАЪРИХИ ҚАДИМ

Дар куллаҳои кӯҳҳои пурвиқор тӯли асрҳо барфҳо об намешаванд. Сойҳои кӯҳӣ якҷоя шуда, дарёҳои пурхурӯшро ташкил медиҳанд. Дар саҳроҳое, ки парранда парвоз кунад, болҳояш месӯхт, дар биёбонҳои бепоён шамоли гарм мевазид. Дар чорроҳаи роҳҳои қорвонӣ мардумон аз кишварҳои мухталифи дунё чамъ омада, ба савдои шадид машғул буданд.

Дар воҳаҳои зироаткори мамлакати мо асрҳо боз боғҳо гул мекунад. Сарчашмаҳои хаттӣ дар бораи шучоати сарбозон нақл мекунад.

Одамон биёбонҳоро ба чаманзорҳо табдил дода, шаҳрҳо, иншоотҳои аҷоиб бунёд карданд, асрори осмонро кашф карданд.

Ана, дар осмон ҳазорҳо ситораҳо медурахшанд. Онҳо чунон наздик ба назар мерасанд, ки агар шумо даст дароз кунед – кофӣ аст. Дар шуоъҳои аввалини офтоб гунбазҳои кабуди биноҳои боҳашамат ба назар медурахшанд ва куббаҳо гӯё бо осмон омехта мешаванд. Аз дуродур суруд паҳн мешавад.

Ба туфайли дарёҳо дар воҳаҳои мамлакатамон асрҳо боз боғҳо нашъунамо ёфта истодаанд

Ин – аллаи модар аст. Модар-Ватан аз аллаи модар оғоз мешавад. Ватани азиз аз водихои сарсабзу чашмаҳои шарроси оби мусаффо, аз аввалин муаллиму китоб, кӯчаву остонаи хона оғоз мешавад.

Ҳатто имрӯз ҳам мо дар водихои ҳосилхез, биёбону кӯҳҳо боқимондаҳои шахрҳои хурду калон, қалъаҳо ва ибодатхонаҳои қадимаро мебинем. Одамон аллакай ин ҷойҳоро тарк кардаанд. Харобаҳои шахрҳои қадима беодам мондаанд. Харобаҳо хомӯш, онҳоро алафҳои худрӯй зер кардааст.

Аммо қадимшиносон ба ин ҷойҳои қадами мардум бурида шуда омаданд. Ба шарофати саъю кӯшиши онҳо харобаҳои шахру қалъаҳои қадимӣ аз хок пайдо шуда, аз гузаштаи дур ба суҳангӯй сар карданд.

Бо мутолиаи китоб, саёҳат, боздид аз осорхонаҳо, дар бораи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ дорои маълумоти бештар мегардем.

Зарфҳои қадима

Омӯхтани таърихи қадим

Таърихи қадимаи инсониятро олимони гуногун меомӯзанд.

Археологҳо

дар ҷойҳои истиқоматӣ ва манзилгоҳҳои одамони қадим корҳои ҳафриётиро ба амал ҷорӣ мекунанд.

Антропологҳо

бодикқат боқимондаҳои устухонҳои (скелет ва косахонаи сар) одамони қадимро аз назар мегузаронанд, симои онҳоро барқарор мекунанд, тағйиротҳоеро, ки дар симои одамон ҳазорҳо сол пеш ба амал омада буданд, меомӯзанд.

Этнографҳо

одамони қадимаеро, ки бисёр расму оинҳо, анъанаҳои хочагӣ ва маданияро нигоҳ доштаанд, ҳоло қабилаҳо ва халқҳоеро, ки зиндагӣ доранд, меомӯзанд.

Антрополог

Сарчашмаҳо оиди таърихи қадим

Сарчашмаҳои омӯхташудаи таърихи даври қадимаи мамлакатамон **сарчашмаҳои модии (ашёҳо)** дарёфткардаи қадимшиносон мебошанд. Ба ин асбобҳои меҳнат, зарфҳои сафолин, аслихаҳо ва чавохирот, ки хангоми ҳафриётҳои археологӣ ёфт шудаанд, хулоса, ҳама чизҳои мебошанд, ки дар замонҳои қадим бо дасти инсон офарида шудаанд.

Маълумотиҳои археология дар бораи таърихи дунёи қадим тасаввуроти пурра дода наметавонад. Аз ин рӯ, олимон низ ба сарчашмаҳои хаттӣ муроҷиат мекунанд. Қадимтарин сарчашмаи хаттӣ оид ба таърихи Осиёи Миёна китоби «**Авесто**» мебошад. Дар он дар бораи таърих ва маданияти қадимаи мамлакатаи мо нақл мекунанд.

Сарчашмаи дигари хаттӣ арзишманди таърихи қадим **навиштаҷоти харсанги Беҳистун** дар Эрон аст.

Бо фармони шоҳи форсҳо Доро I дар навиштаҷотҳои ба сангҳо кандакорӣ карда навишташуда дар қатори дигар диёрҳои забт кардашуда, давлатҳои қадимаи Осиёи Миёна ҳам номбар шудааст.

Давргардонии соҳти қадимтарин

Таърихи тамоми халқҳои ҷаҳон аз **соҳти ҷамъияти ибтидоӣ** оғоз меёбад.

Марҳилаи аввали инкишофи инсоният ба гурӯҳҳои алоҳида муттаҳид шудани одамон буд, ки аввалин ҷамоаи одамони қадимтарин буд.

Дастнависҳои қадима

Муаррихи юнонӣ **Арриан дар асри II мелодӣ** дар бораи юришҳои ҳарбии Искандари Мақдунӣ ба Осиёи Миёна «**Юришҳои ҳарбии Искандар**» ном асар навиштааст.

Дар асри **V** пеш аз мелод муаррихи Юнони қадим **Геродот** ба мамлакатҳои гуногун саёҳат карда, китобе бо номи «**Таърих**» навишт. Дар он дар бораи таърихи қадимаи мамлакатамон маълумоти муҳим оварда шудааст.

Дар охири асри I пеш аз мелод муаррих ва географӣ Юнони қадим **Страбон** дар асари худ бо номи «**География**» дар бораи мардуми кишварҳои зиёд маълумотҳо овардааст.

Навиштаҷотҳои харсанги Беҳистун ва тасвирҳои он барҷастаи он

Чамоаи
ибтидоии авлодӣ

Чамоаҳои ибтидоӣ тадричан ба **чамоаҳои қабилавӣ**, ки аз хешу табор иборатанд, тақсим мешаванд.

Чамоаҳои авлодии аввала дар атрофи зан – модар муттаҳид шуда буданд. Ин марҳилаи таърихи башарият даври авлоди модар – **матриархат** номида шуд.

Хеле дертар, бо такмили олоти меҳнат ва шаклҳои хоҷагидорӣ мавқеи роҳбарӣ дар ҷамъият тадричан ба дасти мард мегузарад, ки ин маънои онро дошт, ки акнун ба авлод мард сарварӣ

мекард. Олимон ин даврро дар таърихи башарият даври **патриархат** – даври авлоди падар меноманд.

Матриархат

Чамоаҳои аввалини авлодӣ дар атрофи зан – модар муттаҳид шуда буданд.

Патриархат

Чамоаҳои авлоди мард идора мекард.

Одамони қадимтарин аз сангҳо аввалин асбобҳои корӣ месозанд, бинобар ин археологҳо ибтидоӣ таърихи инсониятро «**даври санг**» меноманд. Даври санг муддати тӯлонӣ давом кард, бинобар ин онро ба марҳилаҳои зерин тақсим мекунанд:

Палеолит

даври қадимаи санг (юнонӣ *paleos* – «қадим» ва *litos* – «санг»)

Мезолит

даври миёнаи санг (юнонӣ *mezos* – «миёна» ва *litos* – «санг»)

Неолит

даври нави санг (юнонӣ *neos* – «нав» ва *litos* – «санг»)

Энеолит

даври мис-санг (лотинӣ *eneus* – «мис» ва юнонӣ *litos* – «санг»)

Дар хотир доред!

Даври қадимаи санг ба даврҳои палеолити **аввал, миёна** ва **охир** ҷудо карда омӯхта мешавад

Савол ва супоришҳо

1. Археологҳо, антропологҳо ва этнографҳо чӣхоро меомӯзанд?
2. Олимон барои барқарор кардани таърих аз кадом сарчашмаҳо истифода мебаранд?
3. Кадоме аз сарчашмаҳои моддиеро, ки дар омӯзиши таърих истифода мешаванд, медонед?
4. Чаро археологҳо ибтидоӣ таърихи инсониятро «даври санг» меноманд?
5. Даврҳои сангро номбар кунед. Чаро онҳо чунин номида шудаанд?

§ 2. МАРҲИЛАҲОИ ИНКИШОФИ ОДАМОНИ ҚАДИМТАРИН

Дар хусуси пайдоиши одам дар рӯи Замин афсонаҳо ва ривоятҳои динии гуногун аз замонҳои қадим вучуд доранд. Дар илм ин масъала бо таъки ба маълумотҳои антропология ва археология дар асоси илмӣ омӯхта мешавад. Дар илми таърих одамони қадимтаринро **одамони ибтидоӣ** меноманд.

Одамони қадимтарин

Аввалин одамони рӯи Замин бо қаду қомати рост гашта, олотҳои меҳнат сохтанро ва роҳҳои истифода бурдани онҳоро медонистанд. Бо кӯмаки онҳо аз табиат хӯрок ёфта меҳурданд.

Олимон дар Африқои Шарқӣ қадимтарин боқимондаҳои устухони одамро пайдо кардаанд ва омӯхтаанд. Синну соли ин одам беш аз 2 миллион сол аст. Олимон ӯро «**одами кордон**» номидаанд, зеро ӯ сохтани олотҳои меҳнати оддиро аз санг медонист.

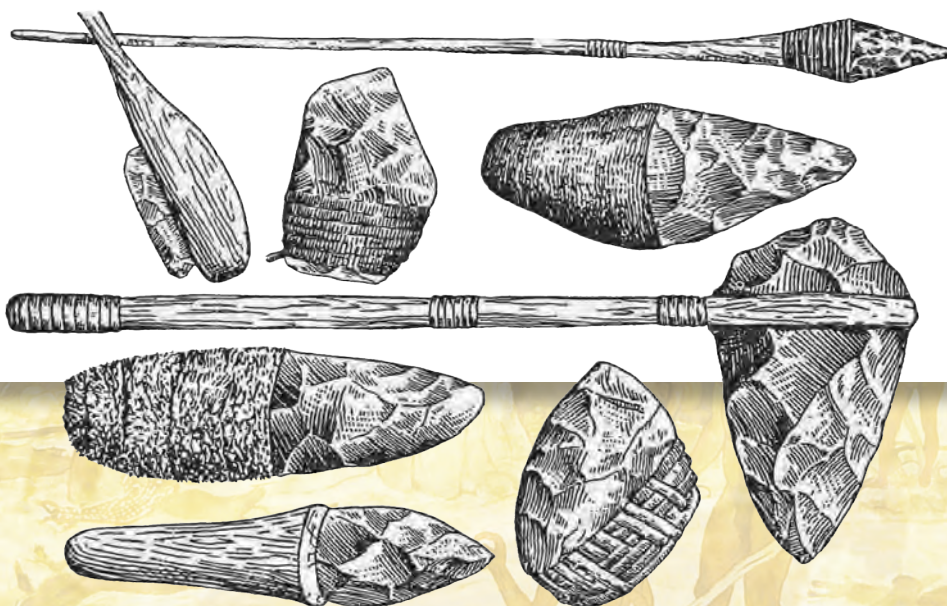
Дар давоми ҳазорсолаҳо намуди зоҳирӣ, малака ва андозаи мағзи одам тағйир ёфт. Марҳилаи навбатии даври қадимаи санг одами қадимаи «**одами бо қаду қомати рост гашта**» номида шудааст ба вучуд омадааст.

Мамонт

Чўқмори дасти аз санг сохташуда

Олотҳои меҳнати даври санг

Олотҳои меҳнатие, ки аз санг ва устухон сохта шудааст

Қисми ӯ хеле қавӣ буд. Вай малакаи сохтани аслиҳаҳои гуногуни сангиро ба даст оварда, истифода бурдани оташи табиии ҷангалро, ки бар асари зарбаи барқ аланга зада буд, ёд гирифт. «Одамони бо қаду қомати рост гашта» макони зисти худро тағйир дода, дар майдонҳои васеъ паҳн шуданд. Манзилгоҳҳо ва боқимондаҳои устухонҳои онҳо аз Африқо, инчунин аз бисёр ҷойҳои Аврупо ва Осиё ёфт шудаанд.

Дар даврҳои, ки иқлими рӯйи Замин мӯътадил буд, одамон дар тепаҳои назди дарёҳои хурд ё чашмаҳо маскан мегирифтанд. Ба охири даври аввали палеолит омада **Даври яхбандии бузург** оғоз мешавад. Одамони ибтидоӣ ба озмоиши ниҳоят саҳт дучор меоянд. Ин вазъият одамонро водор сохт, ки ба иқлими нав ва шароити зиндагӣ мутобиқ шаванд. Дар чунин замон танҳо тавоноҳои зинда монданиш мумкин буд.

Даври яхбандӣ

Баробари сармои рӯзафзун комилан беҳимоя буданишонро фаҳмида одамони қадим, дар ҷустуҷӯи ҷойҳои гармтару паноҳгоҳ ба ҷойҳои дур мераванд. Муйсафедде, ки дер боз сулфа мекард, қафотар мемонад. Ӯ бемор буд ва базӯр роҳ мерафт.

Одамон нағз мефаҳмиданд, ки тез-тез истодан хавфнок аст, зеро аз ин бисёр одамон ҳалок шуданиш мумкин буд. Муйсафед дар қафо монд, вале дигарон мунтазири ӯ нашуда ба роҳашон давом карданд. Фаҳмид, ки дар ҷойҳои бегона танҳо мемонад ва аз дард нола кард. Фарёду илтиҷои пирамард муддати тӯлонӣ ба гӯш мерасид, баъд камтар шуд ва ниҳоят тамоман хомӯш шуд.

Чоппер

Баъдтар одамони дигар, ки аз ин роҳ мегузаистанд, мӯйсафеди беморро диданд, ки аз хунукӣ меларзид. Аммо ин одамон ҳам ба ӯ ёрӣ нарасонданд. Шамолҳои барфӣ беист мевазид. Сармои даҳшатбор сар шуд. Дар пеш одамонро озмоишҳои бесобиқа интизор буданд. Он даври ибтидоии дуру бераҳмона буд. Дар даври яхбандӣ танҳо одамони тавоно зинда монданд.

Машғулоти одамони қадимтарин

Дар Осиёи Миёна олотҳои қадимаи аз санг сохташуда дар ҷойҳои зерин ёфт шудаанд:

Селунғур → Водии Фарғона

Кӯлбулоқ → Вилояти Тошканд

Инҳо силоҳҳои сангини дағал буда, як тарафи он тез карда мешавад. Дар фанни археология олотҳои мазури сангинро **чопперҳо** номидаанд.

Олотҳои қорӣ барои пайдо кардани хӯрокворӣ зарур буданд. Аввалин олотҳо оддӣ буданд. Мардум бо сангу ҷӯбҳои тезшуда ҳайвонҳоро шикор мекарданд, реша-меваҳои растаниҳоро мекофтанд.

Ҳамин тавр, он ҷӣ табиат дод, одам он чиро, ки ёфта буд, бо ҳамон хӯрокворӣ қаноат мекард. Аз ин рӯ шуғли қадимаи одамон чиндани меваю реша ва шикорро **хочагии азхудкардашуда** меноманд.

Ҷори **Тешиктоши** аз ноҳияи Бойсун ёфтгардида маданияти машҳури ҷаҳони даври миёнаи палеолит (ҳазорсолаи 100–40 пеш аз мелод) ҳисобида мешавад. Аз ҷори Тешиктош олотҳои сангин ва пораҳои онҳо, бузи кӯҳӣ, оху, устухонҳои аспӣ ёбӣ, паланг, харгӯш, хояндаҳои хурд ва парранда ёфт шуданд.

Фикр кунед

Дар ҷойи одамони қадима бошед ҷӣ қор мекардед?

Чаро ба одами бемор ёрӣ доданро нахостанд?

Бачаи неандертал. Тешиктош

Шикори мамонт

Фикр кунед

Шери ғор чаро ба одамон ҳучум кардан чуръат кард?
Даррандаи даҳшатнокро дида чаро одамон нагурехтанд?
Дар ҷойи одамони қадима чӣ кор мекардед?

Машхуртарин бозёфт боқимондаҳои устухони бачаи 8–9 солаи неандерталӣ, ки мансуби асри санг аст, аз ғори Тешиктош ёфт шуд ва мавриди таҳқиқ қарор гирифт.

Ҷасади бача ба қабр гӯронда шудааст. Атрофи ҷасад бо шохҳои бузҳои кӯҳӣ ихота гардидаанд.

Ба сӯи мардуме, ки дар гирди гулхан ҷамъ шуда буданд, шеъри гор руст шуда омадан гирифт. Вай аз байни дарахтон ва буттаҳо ноаён мегашт. Аммо касе ӯро дида, аз тарс дод зад. Ҳама дар ҳайрат ба шер рӯ оварданд. Шер наздик ояд ҳам, касе гурехтанро фикр намекард. Шер марди гурехтаро дар як ҷаҳидан дастгир мекард. Ҳама чашмашонро аз шер наканда, китф ба китф истода, бо овози баланд дод мезаданд ва дастонаширо ҷунбонда, ба сӯи ҳайвони ваҳшӣ мешитофтанд.

Шер худро гум кард, чашмонаш ало шудан гирифт. Мардум ба шер наздик мешуданд. Ин ягона роҳи наҷот барои онҳо буд.

Дар ин ҷо шери гор, ки пурзӯртарин ҳайвонотро мағлӯб карда, гирду атрофро ба ваҳм меовард, ба ақибнишинӣ шурӯъ кард. Мардум баландтар дод зада, натарсида ба шер наздик шудан гирифтанд.

Баъд аз ҳамон одамон гурӯҳ-гурӯҳ шуда роҳ мерафтагӣ шуданд. Акнун бо онҳо ҳеҷ чиз таҳдид намекард.

Ба вучуд омадани эътиқодҳои динӣ

Илмҳои оиди олам ҳам гардида оҳиста-оҳиста боиси тағйирёбии қобилияти фикрронӣ ва тафаккури инсоният гардид.

Одамон ҳодисаҳои ба худ нофаҳмо – ивазшавии шабу рӯз, фаслҳои сол, ҷаввораи вулканҳо, заминларза ва дигар ҳодисаҳои табиатро мушоҳида мекарданд. Мардуми қадим, ки онҳоро фаҳмида наметавонистанд, ба ҳодисаҳои гуногуни табиат, аз қабилӣ раъду барқ, шамол ва борон эътиқод мекардагӣ шуданд. Мардум бовар доштанд, ки табиат зинда аст ва табиатро вобаста бо хусусиятҳои инсонӣ шарҳ додаанд. Аз ин рӯ, эътиқод ба ҳастии қувваҳои неку бад дар гирду атроф боварӣ пайдо шудааст.

Фикр кунед

Ба фикри шумо, ба вучуд омадани чунин эътиқодҳо асосан чӣҳо сабаб шуд?

Тотемизм

Боварӣ доштан ба алоқаи хешу табории ҷамоаи гурӯҳи одамон бо намудҳои ягон ҳайвонот ё ки растаниҳо.

Анимизм

Бовар кардан дар бобати мавҷуд будани ҷону рӯҳ дар ҳар чиз дар муҳите, ки одамро ихота намудааст.

Фетешизм

Бовар намудани одамони қадима ба ин ё он ашё ё ин ки ба дафъ намудани балову қазо қодир будани онҳо.

Аз деворҳои ғорҳо пайдо шудани расмҳои ба даври охири палеолит тааллуқдошта далели он аст, ки одамони қадим эътиқоди динӣ доштанд. Чунин расмҳои қадимтарин аз ғорҳои зерин ёфт шудаанд:

Рассомони аввала

Испания	→	Ғори Алтамира
Франсия	→	Ғори Ласко
Бошқирдистон (Россия)	→	Ғори Капова

Одамон бовар доштанд, ки ин расмҳо дар шикори оянда ба онҳо кӯмак хоҳанд кард. Дар шафати расмҳо ба ҳаракати ҳайвонот тақлид намуда, ба рақс даромадаанд, манзараҳои шикорро тасаввур намуда, найзағуррониро машқ намудаанд.

Расмҳои қадима аз хусуси ҷӣ фикр кардани инсон, ҷӣ тавр тасаввур кардани олами гирду атроф, шикор кардани кадом ҳайвонот, донистани аз кадом олоти меҳнат ва силоҳ истифода бурдани онҳо ва фаҳмидан кӯмак мерасонад.

Саъю кӯшиши инсон дар боби дарки дунёи гирду атроф ба ривочи санъати қадимаи тасвирӣ ҳамчун асос хизмат кардааст.

Аввалин расмҳои девориро духтари археолог кашф кардааст. Он вақт онҳо дар ғори Алтамира, Испания буданд. Дар ҳоле, ки падар ба ҷамъовариҳои олоти кори одами ибтидоӣ машғул буд, духтарча дар ғор сарсонӣ саргардон шуд ва ногаҳон гуфт:

- Падар, бубинед, барзагов! – гуфт ӯ.
- Кани?
- Ба шифт нигаред!

Баъди аз ҷароғ равшан шудани шифт, аз қаъри торикӣ расмҳои барзагову хук ва гавазнҳо, ки одами қадима кашид ба буд, як ба як намоён шудан гирифт. Расмҳо бо рангҳои сурхчатоб ва рангҳои дигар кор карда шудааст. Сирри он ҳанӯз ошкор нашудааст.

Тасвири шикор бо воситаи тиру камон. Петроглифҳо

Савол ва супоришҳо

1. Дар бораи кашфиётҳои археологӣ ғори Тешиктош нақл кунед.
2. Дар бораи машғулиятҳои одамони аз ҳама қадим чӣхоро медонед?
3. Сабабҳои ба вуҷуд омадани муғчаҳои эътиқоди диниро номбар кунед.
4. Дар расмҳои аввалин чӣҳо тасвир ёфтааст? Барои ҷӣ?

§ 3. ЧАМЪИЯТИ АВЛОДӢ

Даври охирина палеолит

Дар даври охирина палеолит (ҳазорсолаи 40–12 пеш аз мелод) воқеаҳои зиёд рӯй дод. Дар ин давра техникаи коркарди санг ва усулҳои сохтани олотҳои меҳнат тағйир ёфт. Қобилияти ақлӣ ва намуди зохирии одам низ тағйир ёфт. Дар ин давра одами ба намуди замонавӣ соҳиб кроманён зиндагӣ мекард.

Манзилгоҳҳои оиди даври охирина палеолит

Дар ҳудуди шаҳри Самарқанд, дар вилояти Тошканд (Кӯлбулок), дар водии Фарғона ҷойгир шудааст.

Одам дар даври охирина палеолит:

- ҳосил кардани оташро;
- зебу зинат (мунчоқ, тӯмор, ҳалқа) сохтанро;
- сарпаноҳ сохтанро;
- сохтани олотҳои меҳнати бурранда ва арракундаро омӯхт.

Ҳамин тавр, дар даври охирина палеолит инсоният дар тараққиёти худ ба як зина боло баромад. Одамон ба гурӯҳҳои хурди аз ҳешовандон таркиб ёфта – **ҷамоаҳои авлодӣ** муттаҳид гардиданд.

Аъзоёни авлод дар як манзил зиндагӣ мекарданд. Якчанд авлодҳое, ки дар як ҷо зиндагӣ мекарданд, **қабиларо** ташкил мекарданд.

Сохтмони манзилгоҳ (паноҳгоҳ) як ихтирои муҳими мардуми палеолити охир буд. Барои тайёр кардани либосҳо пӯсти ҳайвонотро истифода бурдаанд.

Ҷамоаи авлодӣ

Даври мезолит

Инсон дар даври мезолит:

- тиру камон сохтанро омӯхт;
- ҳайвонҳоро ба ром кардан сар кард;
- бо зироаткорӣ ва чорводорӣ ибтидоӣ шуғл варзид.

Мезолит – даври миёнаи санг ҳазорсолаҳои 12–7 пеш аз мелодро дар бар мегирад. Бо оғози даври мезолит, даври яхбандӣ ба охир расид, ки боиси мӯътадил шудани иқлим ва тағйирёбии тарзи ҳаёти одамон гардид.

Манзилгоҳҳои оиди даври мезолит дар Осиёи Миёна

Обишир (водии Фарғона)
Қўшилиш (воҳаи Тошканд)
Мачай (вилояти Сурхондарё)

Дар охири даври мезолит одам ба ром кардани ҳайвонот шурӯъ кард. Ҳайвоноти зинда ба даст афтада (баррачаҳо, бузғолаҳо)-ро одамон накушта, онҳо ба сифати захираи хӯроқӣ нигоҳ дошта мешуд.

Ром намудани сағ

Шикорчиён сағро ба даст ром карданд. Шояд ин ҳодиса чунин рӯй дод:

Рӯзе пагоҳӣ ду бача аз гора баромада, сағбачаеро диданд. Ӯ ба устухонҳое, ки дар назди гора партофта шуда буд, наздик мешуд. Модарашро ҳайвонҳои ваҳшӣ кушта буд. Барои ҳамин он танҳо ва гурусна буд. Гуруснагӣ ӯро ба манзили мардум мебарад. Вақте ки бачаҳо ӯро диданд, шодӣ мекунанд ва ба

Айнан гуруснагӣ сағро ба манзилгоҳҳои одамон бурда бошад.

тарафи ў медаванд. Сағбача метарсад ва дар паси бутта пинҳон мешавад.

Бегоҳӣ боз дар назди гор пайдо мешавад. Он рӯз, ки шикор бобарор буд, дар назди гор аз ҳарвақта бештар устухонҳо ва боқимондаҳои гизо вуҷуд дошт. Вақте ки садои одамон хомӯш мешавад, сағбача ба гор наздик мешавад ва устухонро ба хондан шурӯъ мекунад.

Ў рӯзи дигар боз ба назди гор меояд. Ў дар паноҳгоҳе дар наздикии гор зиндагӣ мекунад. Одамон устухонро партоянд, он пинҳон омада, онро гирифта мегурезад.

Рӯзе сағбачаи шиносе ба горе, ки дар он одамон зиндагӣ мекарданд, мисли тир шитофта даромад. Гург ўро таъқиб мекард. Сағбача аз мардум паноҳ ёфта ба дохили он даромад. Ин вазъият дар одамон ҳисси дилсӯзие, ки ба онҳо номаълум буд, бедор кард. Бачаҳо ба ў гӯё ба бозичаи зинда менигаранд, нигоҳ мекарданд. Гӯш ва думи ўро мекашиданд. Рӯзҳо гузаштанд. Сағ калон шуд ва ба одамон одат кард. Шабе ҳама аз аккос задани ў бедор шуданд. Онҳо бархеста сагро задани шуданд. Аммо онҳо диданд, ки дар даҳони гор ду хирс истодааст. Баъди он ки хирсҳоро «ҳай-ҳай» карда пеш карданд, чанде аз одамон омада, сагро сила карда, ташаккур гуфтанд. Зеро сағ онҳоро аз марг наҷот дод.

Баъди ин сағ ҳамроҳи доими одамон гардид.

Фикр кунед

Барои чӣ одамон аввал айнан сагро хонагӣ карданд?

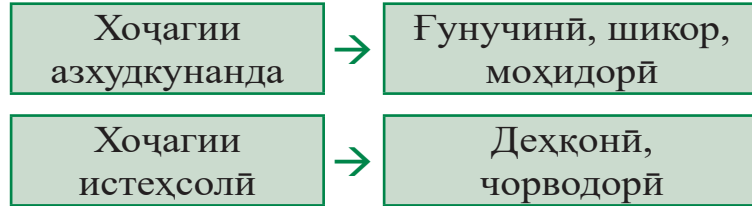

Сағҳо сайди ҳайвонҳоро осон гардонид

Ривочёбии деҳқонӣ ва чорводорӣ

Дар даври неолит – даври нави санг инсон ба **хоҷагиҳои истеҳсоли** – кишоварзӣ ва чорводорӣ дар худудҳои гуногуни Шарқи қадим мегузарад.

Даври неолит дар Осиёи Миёна **ҳазорсолаҳои 6–4 пеш аз мелодро** дар бар мегирад. Археологҳо ибтидои даври неолитро бо кашфи зарфҳои сафолин қайд мекунанд. Дар даврҳои мезолит ва неолит одам ба сохтани олоти хурди меҳнат аз санг – микролитҳо, ба кор бурдани усулҳои қаблан номаълуми коркарди санг – сайқал додан ва пармакунӣ, сӯрохиҳо шурӯъ карданд.

Сохтани зарфҳо аз гил дар оташ пазондани он – **кулолгарӣ**, аз нахҳо ва пашм тайёр кардани либос – **бофандагӣ** кашфиётҳои муҳими даври неолит мебошанд.

Одам дар даври неолит:

- аз санг микролитҳо, аз риштаҳо бофтаҳо, аз гил зарфҳои сафолин сохтаст;
- манзилгоҳҳои доимӣ бунёд кардааст;
- ба тарзи ҳаёти муқимӣ гузаштааст.

Хонаҳои даври неолит.
Барқароршуда

Савол ва супоришҳо

1. Иختирооти муҳими даври охири палеолитро номбар кунед.
2. Тир ва камон кай иختироъ шудааст?
3. Тасаввур кунед, ки ҳафриётгӣ археологӣ дар як манзилгоҳи неолит. Дар ин манзилгоҳ чихоро ёфтан мумкин аст?
4. Кашфиётҳои даври неолитро номбар кунед.

§ 4. ЭНЕОЛИТ ВА ДАВРИ БИРИНЧЌ

Дар охири даври неолит одамон истифода бурдани мис ва аз он сохтани олотҳои меҳнатино ёд гирифтанд. Ин бешубҳа яке аз бузургтарин кашфиётиҳои он давр буд.

Хусусиятиҳои асосии даври оҳан

Даври олотҳои аз мис сохташударо баробари истифодаи олотҳои аз санг сохташуда **энеолит** – асри мису санг номида мешавад. Ин давр ба миёнаи ҳазорсолаҳои 4–3 пеш аз мелод рост меояд.

Рушди маъдангудозӣ ба маданияти моддӣ ва маданияи одамон таъсири калон расонд. Дар ҳазорсолаи 4 пеш аз мелод дар Шарқи қадим аввалин шаҳру давлатҳо ба вучуд омаданд.

Дар ҷануби Осиёи Миёна **зироаткории сунъии обӣ** ба вучуд омада, аз хишти хом ба сохтани манзилгоҳ шурӯъ намуданд, барои пухтани зарфҳо аз хумдонҳои кулолгарӣ истифода бурданд.

Зарфҳои сафолин бо тасвириҳои ҳайвону паррандаҳо ва нақшҳои растанӣ (баргҳо, гулҳо) оро дода мешуданд.

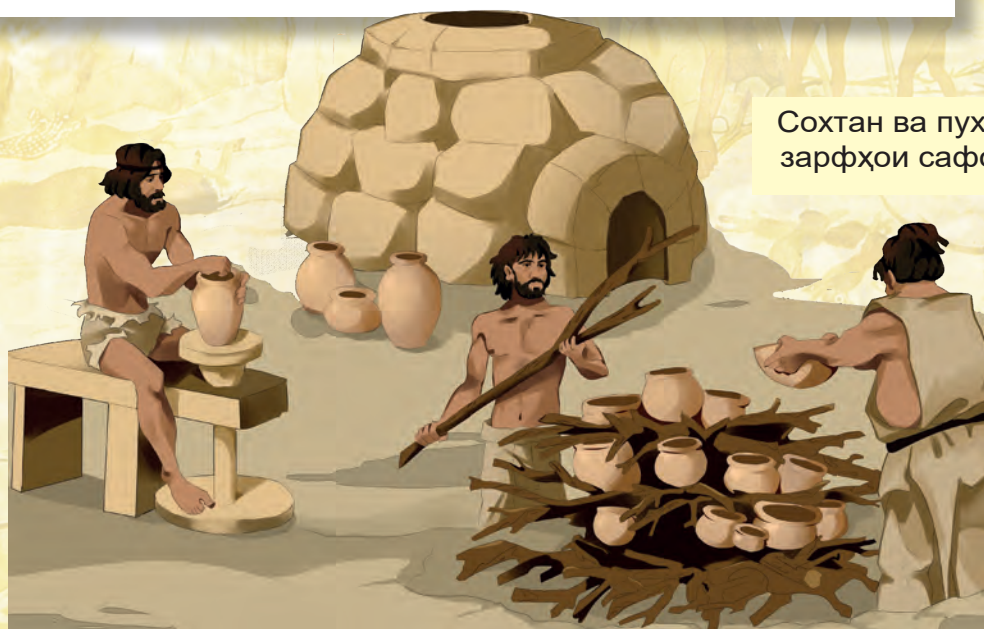
Одамон мисро гудохта қалъагӣ, кӯрғошим ёки рух ҳамроҳ карда, ҳосилкунии биринҷиро омӯхтанд.

Биринҷи азбаски нисбат ба мис саҳт буд, дар **мобайни ҳазорсолаи 3 пеш аз мелод** ба оҳистагӣ дар сохтани олотҳои меҳнат, силоҳу аслиҳа ва зебу зинатҳо ба ашёи асосӣ мубаддал гардид.

Одамоне, ки асбобу анҷоми биринҷӣ доштанд, акнун метавонистанд киштзорро хеле беҳтар кор карда, майдони киштро васеъ кунанд. Оқибат дар ихтиёри онҳо маҳсулоти зиёдатии кишоварзӣ ба вучуд омад. Дар даври биринҷӣ одамон **ҷарҳи кулолгарӣ** ва **ғилдирак** (ҷарҳро) кашф намудаанд. Ҳамин тариқ аробаҳои нахустин пайдо шуд.

Шикори моҳӣ

Сохтан ва пухтани зарфҳои сафолин

Оғози патриархат

Инсон дар даври энеолит:

- олотҳои аз мис коркардшуда;
- сохти обёрии сунъӣ;
- хишти хомро;
- хонаҳои бисёр хучрадорро;
- шаҳр ва давлатҳои нахустинро бунёд кард.

Дар натиҷаи шудгор кардани замин бо омос, зироаткорӣ кардан, бо чорводорӣ ва ҳунармандӣ машғул гардидан, авлодро бо маводи зарурӣ таъмин кардан ба дасти мардон гузашт. Корҳои рӯзгор ба дӯши занҳо монд.

Акнун дар оилаи авлодӣ мардон мавқеи муҳимро ишғол мекарданд. Хешутаборӣ бо номи мардон муайян карда шуда, **даври патриархат** оғоз ёфт. Оила аз якҷанд авлоди хешовандони наздики падар ташкил меёфт.

Манзилгоҳҳои деҳқонони даври биринҷӣ

Яке аз манзилгоҳҳои қадимаи даври биринҷӣ дар қарибии кӯли **Замонбобо** дар ҳавзаи дарёи Зарафшон (ноҳияи Қорақӯли вилояти Бухоро) ёфт шудааст. Дар воҳаи Хоразм манзилгоҳҳои даври биринҷӣ низ омӯхта шуданд.

Археологҳо дар воҳаи Сурхондарё қароргоҳҳои қадимаи зироаткорони **Сополлитеппаро** (ноҳияи Музработ, **охирӣ ҳазорсолаи 3 пеш аз мелод – ҳазорсолаи 2**) ёфтанд.

Дар даври биринҷӣ дар ҷануби Осиёи Миёна аввалин шаҳру давлатҳо дар асоси рушди кишоварзӣ ва ҳунармандӣ ба вучуд омаданд. Тақрибан 4000 сол пеш зироаткорон дар наздикии Шерободи ҳозира (вилояти Сурхондарё) манзилгоҳи нав бунёд карданд. Харобаҳои он бо номи **Чарқӯтон** (ҷарии болои қӯтон) машҳур аст.

Ин манзилгоҳ воқеан чӣ гуна буд? Биёед кӯчаҳои онро сайр карда тамошо кунем. Чарқӯтон қалъаест, ки намуди шаҳр дошта, ба асри биринҷӣ тааллуқ дорад, дар дарун ва гирду атрофи он хонаҳои косибон ва деҳқонон, ки аъзоёни ҷамъият мебошанд, ҷойгир

Зарфҳои сафолин

Нӯгҳои тирҳои камон

Зарфҳои сафолини даври биринҷӣ

шудаанд. Аз дохили қалъа боқимондаҳои қасри сардори ҷамоа ёфт шудааст.

Археологҳо боқимондаҳои ибодатхонаеро, ки ба оташпарастӣ ва обпарастӣ дар Ҷаркӯтон алоқаманданд, омӯхтанд.

Дар даври биринҷӣ дар байни аҳолии қадимаи кишвари мо ва халқҳои Шарқи қадим робитаҳои маданӣ васеъ оғоз ёфтааст. Роҳҳои муҳими тиҷоратӣ аз воҳаҳои дарёҳо мегузаштанд.

Саёҳат ба даври биринҷӣ

Биёед, ба яке аз манзилгоҳҳои қадима сафар карда бубинем, ки одамон дар он ҷо чӣ тавр зиндагӣ кардаанд.

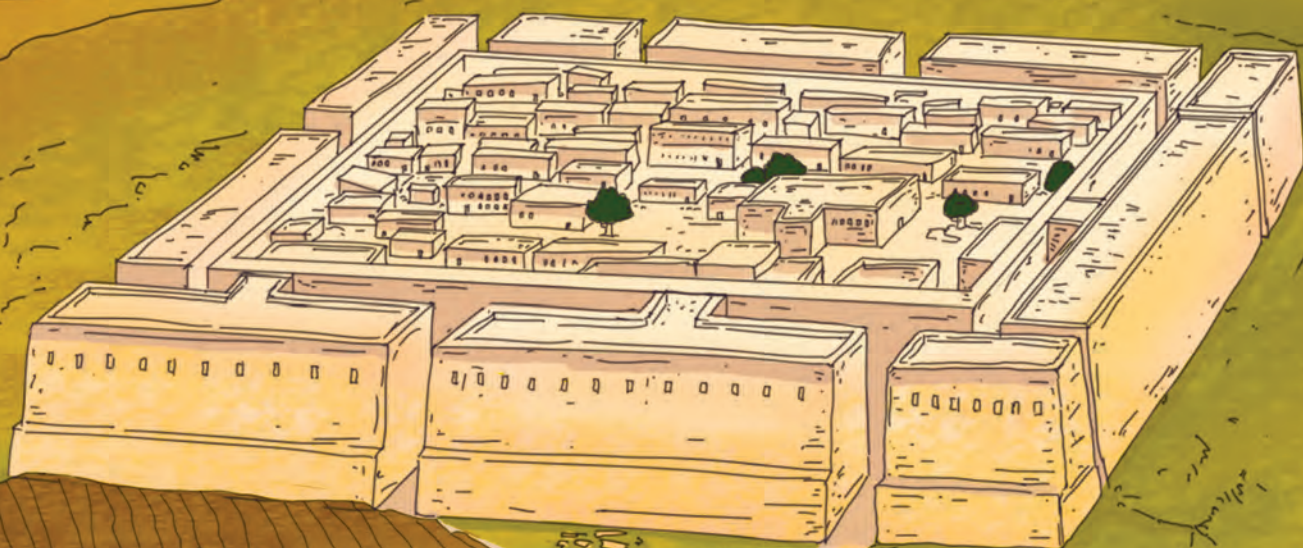
Мо дар қисми марказии манзилгоҳи Сополлитеппа воқеъ гардидаем. Манзилгоҳ бо девори муҳофизатӣ ихота шудааст. Душманоне, ки девори беруниро вайрон карда, ба манзил даромаданӣ мешуданд, ба дом меафтоданд. Дар ин вақт муҳофизони қалъа ба сари онҳо тиру сангҳо мерехтанд. Ба Сополлитеппа аз як дарвоза ворид мешуданд. Он

Тумори сангине, ки дар он морон тасвир ёфтаанд. Ҳазорсолаи 2 пеш аз мелод

Фикр кунед

Дар даври биринҷӣ одамон кадом душворихоро паси сар карданишон лозим буд?

Сополлитеппа.
Барқароршуда

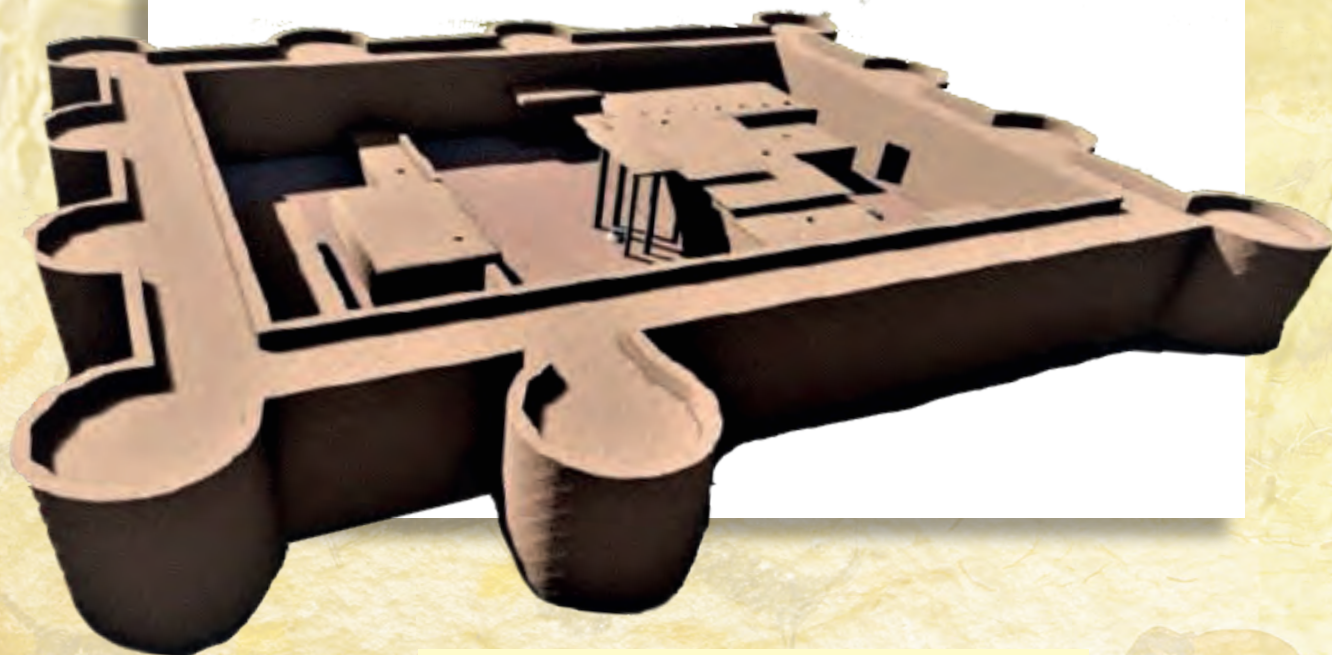
Фикр кунад

Аз матни дар китоби дарси додашуда истифода бурда, саёҳати худро ба даври биринҷи тасаввур намоед. Нисбат ба даври пештара дар ин давра чӣ гуна навгониҳо пайдо шудааст?

хеле хуб муҳофизат карда мешуд. Мо роҳи худро дар яке аз ҳаши т мавзеи қалъа идома медиҳем. Ҳама кӯчаҳои ин ҷо ба майдони марказӣ мебаранд. Дар майдон савдо бо ҷӯшу хурӯш давом дорад. Кулолгарон гулдонҳои дароз, кӯза ва хумчаҳои дар чархи сафолӣ сохташударо бароварда мефурӯшанд. Занон ба ҷавоҳироти аз сангҳои нодир ва биринҷӣ сохташуда – гӯшвору маҳтобӣ, тӯмор ва оинаҳоро тамошо карда истодаанд.

Дӯзандагон матоъҳоро намоиш медоданд. Дар канор деҳқонону чорводорон гандум, ҷав, нӯсти ҳайвонот ва ашёҳои нӯсти худро ба фурӯш мебурданд.

Маълум аст, ки сокинони даври биринҷӣ дар ҳунармандӣ, бофандагӣ, кулолгарӣ, заргарӣ ва сохтмон комёбиҳои бузург ба даст овардаанд. Аммо зиндагии мардуми даври биринҷӣ нур аз машаққат буд. Онҳо тамоми рӯз кор мекарданд. Табиат ба ивази ин ба онҳо неъматҳои худро инъом мекард. Танҳо субҳи кӯдакони хурдсол безубор буд.

Ибодатхонаи Ҷарқўтон. Барқароршуда

Маршонҳо

Дастпонаи аз биринчӣ сохташуда

Субҳидам чўпонҳо чорвои худро ба чарогоҳ меронданд ва деҳқонон ба саҳро мешинофтанд. Бо онҳо шикорчиён низ баромада, охӯҳое, ки барои об нўшидан меомаданд, мепоиданд. Моҳигирҳо сўйи дарё мерафтанд.

Кулол гил тайёр мекард, шогирдонаш ба танўрҳо оташи меафрўхтанд. Устохонаи дар паҳлўи онҳо барои гудохтани биринчӣ буд, барои зарфҳои биринчӣ маъданҳои гудохташуда ба қолабҳо рехта мешуданд. Заргарон биринчиро коркард карда, дастпона ва оина месохтанд. Занҳо қолин мебофтанд, галла ҷамъ мекарданд, хўрок мепаўхтанд, фарзандонро тарбия мекарданд. Ин корҳо ҳар рўз такрор мешуданд.

Ҳаёт ҳамин тавр давом мекард.

Оинаҳои биринчӣ

Ашёҳои аз биринчӣ сохташуда: табар, тир ва нўги найза, ханҷар

Савол ва супоришҳо

1. Муваффақиятҳои асосии даври энеолитро гуфта диҳед.
2. Чаро чараёни аз матриархат ба патриархат гузаштан ба амал омад?
3. Дар бораи ёдгориҳои асри биринчӣ, аз қабилҳои Сополлитеппа ва Ҷарқўтон нақл кунед.
4. Ба асри биринчӣ саёҳат кунед. Дар бораи чӣ гуна зиндагӣ кардани мардуми ин давра нақл кунед.

§ 5. ОСИЁИ МИЁНА ДАР ДАВРИ ГУЗАРИШ БА АСРИ ОҲАН

Истифодаи оҳан

Аз оҳан бори аввал хеттҳои Осиеи Хурд дар асрҳои XIV–XIII пеш аз мелод истифода бурдаанд.

Аввалин асбобҳои аз оҳан сохташуда дар асрҳои IX–VIII пеш аз мелод аз Осиеи Миёна ҳам ёфт шудааст.

Пас аз чандин асрҳо, баъди он ки одамон аз мис ва биринҷи сохтани олотҳои меҳнатро ёд гирифтанд, имконияти **аз оҳан сохтани олотҳои меҳнат** фароҳам омад. Ин раванд меҳнати зиёдеро талаб мекард, зеро оҳан дар ҳарорати хеле баланд (1500°C) нисбат ба мис гудохта мешавад. Дар айнаи ҳол, оҳан нисбат ба мис ва биринҷи хеле саҳттар буд.

Оммавӣ гаштани ашёҳои оҳанин оҳиста-оҳиста идома ёфт. Азбаски оҳани соф як металли нодир дар табиат аст, дар ибтидо аз он ашёҳои ороишӣ сохта мешуданд. Чунин ороишҳо аз мақбараи фиръавни Миср Тутанхамон ёфт шудаанд.

Истеҳсоли олотҳои меҳнати аз оҳан, пеш аз ҳама, ба тараққиёти деҳқонӣ таъсир расонд. Омочҳо ва табарҳои нӯгашон оҳанин пайдо шуданд. Ин олотҳои меҳнат барои рушди зироаткорӣ дар майдонҳои калон шароит фароҳам овард. Аввалин олотҳои меҳнати аз оҳан сохташуда дар Осиеи Миёна **ба асрҳои IX–VIII** пеш аз мелод тааллуқ дорад.

Пайконҳои оҳанин
ва биринҷи, корди
досшакл

Ҳаёти рӯзмарра

Соҳти иҷтимоӣ

Васеъ паҳн гардидани олотҳои меҳнати оҳанин ҳосилнокии меҳнатро баланд бардошт ва ин барои боз ҳам инкишоф ёфтани гузаштан ба усулҳои истеҳсоли заминаро ба вучуд овард.

Дар ибтидои асри оҳан аҳолии Осиёи Миёна ба гурӯҳҳои гуногун тақсим шуд: рӯҳониён, чанговарон, чорводорон, деҳқонон ва хунармандон аз ҷумлаи онҳоанд.

Мо аз «Авесто» медонем, ки дар Осиёи Миёна оилаи калони патриархалӣ вучуд дошт, ки асоси ҷамъиятро ташкил медод.

Якчанд чунин оилаҳо ҷамоаи ҳудудии ҳамсоягиро ташкил кардаанд. Аъзоёни оилаҳои калон манзилгоҳҳои ҷудогона доштанд, қорҳои хочагиро якҷоя ба амал мебароварданд, олотҳои меҳнати шахсии худ, захираи маҳсулоти кишоварзӣ ва рамаи чорво доштанд.

Дар даври гузариш ба асри оҳан дар Осиёи Миёна соҳти ҷамъият ҳамингуна буд.

Гурзандози сангин.
Асрҳои IX–VIII пеш
аз мелод

Сари рӯҳонӣ.
Ҳайкалчаи сангин.
Асрҳои X–IX пеш
аз мелод. Воҳаи
Сурхондарё

Савол ва супоришҳо

1. Истифодаи ашӯҳои оҳанин кай оғоз ёфтааст?
2. Оғозёбии соҳтани олотҳои меҳнат аз оҳан дар ҷамъият ба кадом тағйиротҳо оварда расонд?
3. Дар ибтидои асри оҳан дар Осиёи Миёна аҳоли ба кадом гурӯҳҳо тақсим мешуданд?

ФАСЛИ II ШАРҚИ ҚАДИМ ВА ОСИЁИ МИЁНА

§ 6. ВОДИИ НИЛ ВА АҲОЛИИ ОН

Миср – инъоми Нил

Нили сероб, ки ҳамроҳи худ ҳавои салқини хузурбахш ва ҳосили фаровон меовард, бо виқор чорӣ мешавад. Дарёи бузург барои дар шимолу шарқии Африқо ба вучуд омадани тамаддун замина ҳосил кардааст.

Нил дарёи калони пуршуда чоришаванда, 6 ҳазор километр дарозиро дар бар мегирад. Қисми поёни дарё аз 3 км то 22 километр васеъгӣ, аз саҳроҳои серҳосили сиёҳхок иборат аст. Водигиён ба кишвари худ «**Хоки сиёҳ**» ёки «**Инъоми Нил**» гуфта ном гузоштаанд. Дар замонҳои гузаштаи қадима водии Нил бо ботлоқзори бо буттаҳои **папируси** ба ҳам пайваста, маскани одам нагузарандаро фаро гирифта, дар об тимсоҳҳои бешумори дарранда зиндагӣ мекарданд, рамаҳои ҳайвоноти ваҳшӣ

Дар соҳили дарёи Нил

дар заминҳои хушк сайр мекарданд, морҳои захрнок дар ботлоқзорҳо зиндагӣ мекарданд.

Дар аввалҳои ҳазорсолаи 4 пеш аз мелод одамон барои азхудкунии заминҳои соҳили дарёи Нил камар бастанд.

Машғулияти мисриён

Дар солҳое, ки дарёи Нил сероб гардида, саҳроҳоро бо об пахш мекард, ҳосили деҳқонони мисрӣ ҳам пурбаракот мегардид.

Мисриён гандум ва ҷав, инчунин зироатҳои полизӣ кишт мекарданд ва аз бангдонаи рӯндашон газвор мебофтанд. Дар водии Нил меваҳои сабзавот, аз қабилҳои ангур, харбуза, анор, хурмо, пиёз, бодиринг ва лӯбиё парвариш карда мешуд.

Дар замони қадим заминро бо омоч шудгор карда, бо даст тухмӣ пошида, барои тухмиро ба хок омехта кардан чорвои калони шохдорро аз болои замин ҳай карда мегузаштанд. Баробари такмил ёфтани оломи меҳнат аз қувваи ҳайвонот ва омоч истифода мебуданд.

Фикр кунед

Худатонро мисли деҳқони Мисри қадим тасаввур карда, дар бораи меҳнати деҳқонони мисрӣ ҳикоя кунед.

Хонаи
хунарманди
мисрӣ

Мисриён гову гӯсфанд ва буз парвариш мекарданд ва барзаговҳоро барои корҳои саҳро истифода мебуданд.

Мисриён дар вақти оғози ғунучини ҳосил хӯшаҳоро бо досҳои мисин даравида, сипас ба ҷойи махсус мекашонданд ва зироатҳоро тавассути рондани ҳайвонот аз болои гандум ё ҷав мекуфтанд. Ҳосили хирманро дар хумҳои сафолин нигоҳ медоштанд. Тадбири мазкур ғалладонаро аз хояндағони зараррасони бешумор муҳофизат мекард.

Ривожёбии хунармандӣ

Хунармандони Мисри қадим зиёда аз 30 касб доштанд. Мисгарон мисро гудохта, аз он олотҳои меҳнат месохтанд. Кулолгарон аз гил зарфу табақҳои гуногун сохта, онҳоро дар хумдонҳои махсус мепухтанд. Бинокорон қасрҳо, ибодатхонаҳо ва хонаҳо барпо кардаанд. Хонаи мисриёни оддӣ аз пояҳои папирус, ки бо гил андова карда шуда буд ва хонаҳои ашрофон бошад аз хишти хоми дар офтоб хушкшуда сохта шуда буданд. Қасрҳои фиръавнҳо ва ибодатхонаҳо аз сангҳо сохта шудаанд. Дуредгарон

Таҷҳизоте, ки об
мебароварад

дару тиреза месохтанд. Киштисозон аз қамиш қайқҳо, аз чўбҳо бошанд, киштиҳо месохтанд. Бофандагон барои либос матоъҳо тайёр кардаанд, дўзандаҳо либос дўхтаанд. Заргарон аз тилло ва сангҳои қиматбаҳо ҷавохирот месохтанд.

Тоҷҳои фиръавнҳои Мисри қадим

Ташкилѳбии давлати Миср

Одамон дар охири ҳазорсолаи 4 пеш аз мелод ба шароити тарзи зиндагонии пурмашаққати водии Нил мутобиқ шудан гирифтанд. Манзилгоҳҳои пароканда ба давлатҳои аввалини хурд бо номи «ном» муттаҳид шудаанд. Онҳоро **номархҳо** идора кардаанд.

Бо мурури замон сарварони қабилаҳо оҳиста -оҳиста ба ҳукмдорон – шоҳон табдил ѳфтанд.

Дар Миср ду подшоҳ ҳукмронӣ кардааст. Яке дар Мисри Поён (Шимолӣ) ва дигаре дар Мисри Боло (Ҷанубӣ) ҳукмронӣ кардааст. Дар набарде, ки байни ду давлат **соли 3000 пеш аз мелод** оғоз ѳфт, ҳукмдори Мисри Болои **Менес** ғалаба мекунад. Вай **фиръавни** – ҳукмдори аввалини мамлакати муттаҳидшуда шуд. Шаҳри **Мемфис** ҳамчун пойтахти нав барои давлати ягона ва муттаҳид барпо карда шуд.

Дар давоми солҳои зиѳд ҳукмдорони «ном»-ҳо сарвати худро зиѳд карданд, ки дар натиҷаи ин Миср ба «ном»-ҳои алоҳида тақсим шуда, ба давлатҳои мустақил табдил ѳфт. Бо мурури замон муттаҳидшавии мамлакат ба амал омад. Пойтахти ин давлат шаҳри **Фива** буд.

Савол ва супоришҳо

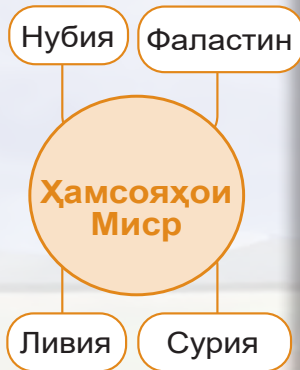
1. Чаро мисриѳн кишвари худро «Инъоми Нил» тавсиф кардаанд?
2. Чаро шароити табиѳии Мисри қадим барои деҳқонӣ мусоид буд?
3. Дар бораи ҳунармандони Мисри қадим нақл кунед.

Манзараи овардани ҳадяҳо ва андоз ба қаср

§ 7. МИСРИ ҚАДИМ ВА КИШВАРҲОИ ҲАМСОЯ

Ҳамсояҳои Мисри қадим

Миср аз ҷануб бо Нубия (Судани Шимолӣ) ҳамсарҳад буд. Дар ғарби Миср, дар биёбони **Ливия** кишваре бо ҳамин ном вучуд дошт. Сокинони биёбон чорводорони бодиянишин буданд. Дар Мисри Поёни роҳ ба воситаи шаҳри Мемфис гузашта ба нимҷазираи Синай мебард, дар ин ҷо бошад мисро кофта мегирифтанд. **Фаластин** дар шимоли нимҷазираи Синай ва **Сурия** дар паҳлӯи он ҷойгир аст. Ин мамлакатҳо аз маъдани мис ва оҳан ва дигар канданиҳои фойданок бой мебошанд.

Мисриён аз Фаластин ва Сурия ашёи нодир ва сангҳои қиматбаҳои ҳунармандиро овардаанд.

Истилои фиръавнҳо

Дар даври шоҳигарии Қадим нимҷазираи Синай забт карда шуд, қабилаҳои маҳаллӣ ба Миср хироч пардохт мекарданд. Фиръавнҳо ба Нубия ва Ливия ҳам юриш ташкил карда, шаҳрҳоро толону тороч карда, ба асирон, чорво ва дигар бойиғариҳо соҳибӣ намуданд.

Фиръавнҳои шоҳигарии Миёна тавонистанд, ки заминҳои Фаластини Ҷанубӣ ва шимоли Нубияро ба Миср ҳамроҳ кунанд. **Дар охири асри XVIII пеш аз мелод** қабилаҳои бодиянишини гиксосҳо ба Миср ҳамла карданд. Гиксосҳо Мисри Поёниро забт намуда, шаҳру дехотҳои мисриёноро ғорат карда, одамонро ба асирӣ бурданд.

Дар ин вақт, шоҳигарӣ ба бисёр «ном»-ҳои хурд тақсим шуда буд, ки онҳо ба гиксосҳо хироч медоданд. Танҳо ҳукмдорони шаҳри Фива ба гиксосҳо итоат намекарданд.

Ҳукмдорони «ном»-ҳо, ки дар тараддуи халос шудан аз зулму истибдоди истилогарон буданд, дар атрофи шаҳри Фива муттаҳид шудан гирифтанд. Даре нагузашта тамоми «ном»-ҳои Мисри Бола дар атрофи фиръавни «ном»-и Фива муттаҳид гардиданд.

Фикр кунед

Ба фикри шумо чаро қабилаҳои бодиянишин тавонистанд лашкари Мисрро мағлуб кунанд?

Овардани тӯхфаҳо ва андоз ба фиръавни Миср. Расм дар девори мақбара

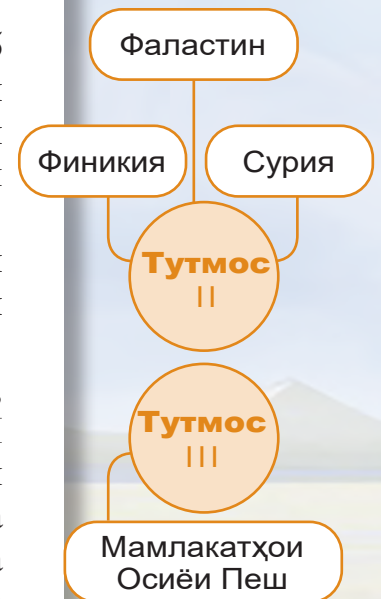
Натиҷаҳои ҷуришҳои фиръавнҳо

Фиръавн **Яхмос** дар чандин чангҳо гиксосҳоро мағлуб карда, истилогаронро аз Миср пеш кард. Ҳукмдорони беитоатро мутеъ карда, Яхмос асосгузори сулолаи нави фиръавнҳо гардид ва даври шоҳигарии Нав аз замони хамин фиръавн оғоз ёфт.

Ҳукмдорони шоҳигарии Нав муборизаро ба давлатҳои ҳамсоя давом доданд. Фиръавнҳо ба мамлакатҳои Нубия ва Осиёи Пеш ҳучумҳоро оғоз намуданд.

Дар даври фиръавн **Тутмос II** фатҳи Фаластин, Финикия ва Сурия оғоз ёфт. Пас аз он, фиръавн **Тутмос III** ҷуришҳоро идома дод. Дар Осиёи Пеш ҳукмронии мисриён барқарор шуд. Дар асри VII пеш аз мелод Миср боз ба давлати ягона муттаҳид карда шуд, дар иқтисодиёт ва маданияти ин мамлакат болоравӣ оғоз ёфт. Аммо ба Миср боз як душмани нави зада даромад.

Писари шаҳаншоҳ **Кир II – Камбиз II** аз форсҳо лашкари калон ҷамъ оварда, соли 525 пеш аз мелод Мисрро забт намуд.

Оғозҳои чанг.
Расми муосир

Савол ва супоришҳо

1. Кишварҳои ҳамсояи Мисри қадимро номбар кунед.
2. Фиръавнҳои Мисри қадим кадом кишварҳоро забт карданд?
3. Дар даври ҳукмронии кадом фиръавн ба рондани гиксосҳо аз кишвар муваффақ шуданд?
4. Кӣ кай Мисрро забт кард?

§ 8. ДИН ДАР МИСРИ ҚАДИМ

Худоёни мисриён

Барои аҳолии Миср дин як чузъи ҷудонашавандаи ҳаёти ҳаррӯза ҳисобида мешуд. Мисриёни қадим боварӣ доштанд, ки худоҳо дар байни одамон дар шакли ҳайвонот, ба монанди гурба, гӯсфанд, барзагов, шер ва гов зиндагӣ мекунанд. Мисриён боварӣ доштанд, ки худоён якчанд ҷон доранд: яке дар ҷуссаи ҳайвон ва дигаре дар ҳайкали он зиндагӣ мекунад. Диндорон коҳинон – рӯҳониёни ибодатхонаҳо, худоёнро бо маводи инъомгардида мепарварад, гӯён меҳисобиданд.

Пойтахти шоҳигарии Мисри қадим Мемфис худои худ – **Птах** дошт. Мисриён боварӣ доштанд, ки Птах хангоми офариниши коинот ба инсон номҳои ҳама чизро омӯзонидааст. Птах бошад, мувофиқи эътиқоди мисриён бо ҳамин дараҷа пурқувват аст, ки илоҳи дар қиёфаи асл дидани он нест. Аз ин рӯ, шакли заминии худои Птах **Апис** аст, ки ҳамчун гови сиёҳи пешона ва миёнаш сафед тасаввур гардидааст.

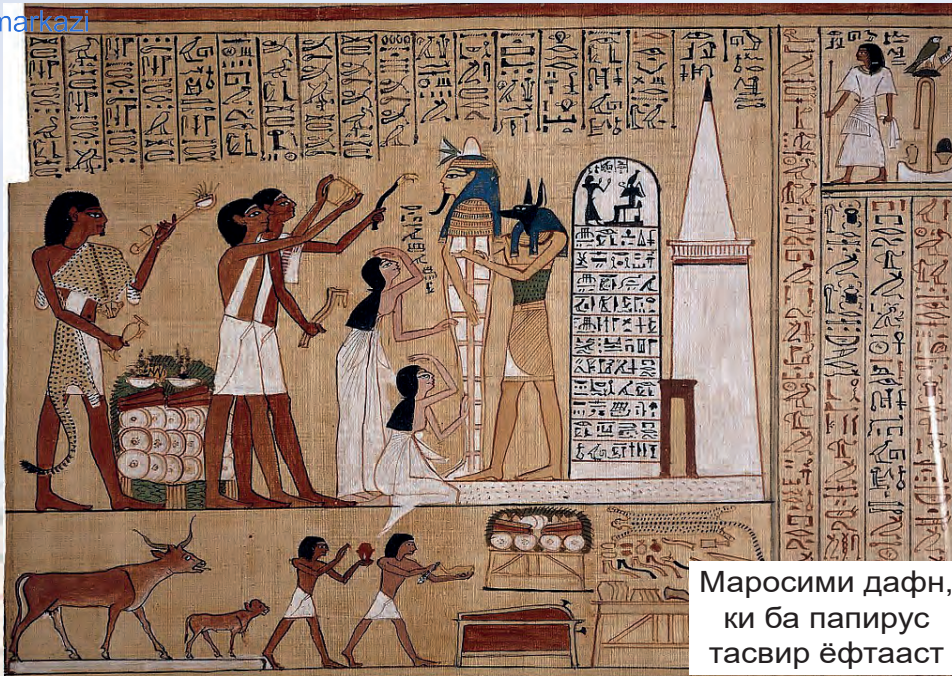
Худои Офтоб **Амон-Ра** худои асосӣ ва сарпарастии фиръавнҳо ҳисобида мешуд. Дар аввал ду худо буданд: сарпарастии шаҳри Фива **Амон**, ва худои Офтоб **Ра**, ва сипас ҳарду ба худои ягона муттаҳид шуданд.

Худои Офтоб – Ра

Тасвири суди Осирис, ки ба папирус кашида шудааст

Маросими дафн,
ки ба папирус
тасвир ёфтааст

Фикр кунед

Ба андешаи шумо тафовут байни дини мисриён ва эътиқодҳои ибтидоӣ чӣ гуна буд?

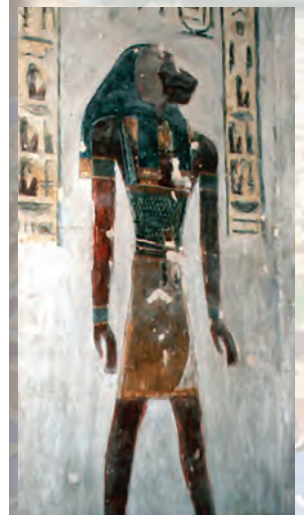
Ибодатхонаи ӯ дар Гелиопол (Баолбек) буд. Чунин ақида вуҷуд дошт, ки фиръавнҳо писарони худои Офтоб буданд ва ҳукмдорон ҳама корро бо фармони падари осмонии худ анҷом медоданд.

Хапи – худои дарёи Нил, сарчашмаи асосии ҳаёт ва парастор дар Миср ва худои салтанати зерзаминӣ **Осирис** ҳисобида мешуд.

Коҳинон ва ибодатхонаҳо

Коҳинон дар байни худоҳо ва одамон воситачӣ ҳисобида мешуданд. Мувофиқи эътиқоди мисриён агар дар рӯи Замин маросимҳои махсус баргузор нашаванд, худоён ба одамон кӯмак намекунанд гӯён бовар мекарданд. Коҳинон расму оинҳои диниро медонистанд ва қурбонӣ мекарданд. Ҳатто дар ҳаёти ҳаррӯза, бе коҳинҳо кор кардан душвор буд.

Коҳинҳо вақти обхезии Нил, ғалладона пошидан ва кай муддати чамъоварии ҳосилро аниқ медонистанд. Дар тамоми «ном»-ҳо ибодатхонаҳо буданд ва фиръавнҳо ба онҳо бойиғариҳои калон ва заминҳоро ҳадя кардаанд.

Дар дини Мисри қадим Ҳимоятгари тахти Осирис худои Хапӣ ҳам буд

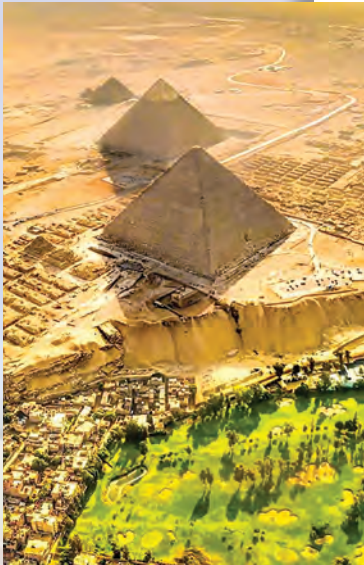
Савол ва супоришҳо

1. Дар бораи дини мисриёни қадим ба мо нақл кунед.
2. Кӣҳо дар Мисри қадим писарони худои Офтоб ҳисобида мешуданд?
3. Мувофиқи афсона кадом худои мисрӣ ҳамчун барзагов муаррифӣ шудааст?
4. Байни дини мисриёни қадим ва эътиқоди мардуми ибтидоӣ чӣ монандӣҳо мавҷуданд?
5. Ки байни худоён ва одамон воситачӣ ҳисобида мешуд?
6. Сабаби обрӯ ва қудрати коҳинони мисрӣ дар чӣ буд?

§ 9. АҲРОМҲО ВА МАҚБАРАҲО

«Ҳама чиз аз вақт метарсад, вақт бошад аз аҳромҳо!»

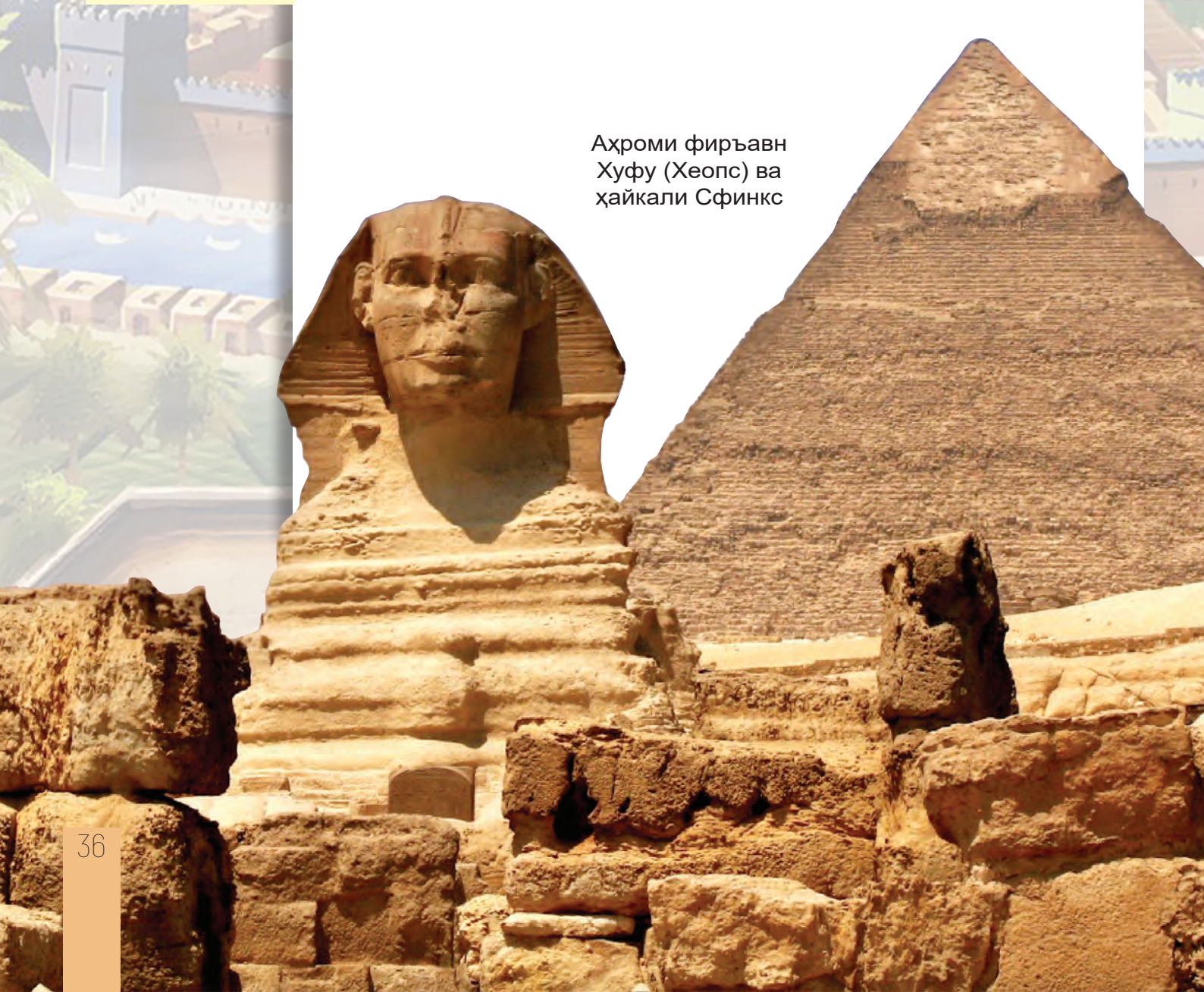

Намуди водии
аҳромҳо
дар қадим.
Барқароршуда

Дар даври шоҳигарии Қадим ва Миёна **аҳромҳо**, ки аз ҷониби мисриён барпо карда шуданд, манзили дафни фиръавнҳо – **мақбараҳо** буданд. Дар тӯли ҳазорсолаҳои охир бисёр шаҳрҳо ва давлатҳо аз байн рафтанд, ибодатхонаҳо ва қасрҳо ба харобазор мубаддал ёфтанд, танҳо аҳромҳо аз вақт наметарсанд, танҳо аҳромҳо зиёда аз 4 ҳазор сол тағйир наёфта истодаанд.

Аҳромҳои аз ҳама машҳур дар наздикии шаҳри Мемфис барои се – фиръавн **Хуфу, Хафра ва Менкаура** сохта шудаанд. Аҳромҳои мазкур яке аз ҳафт мӯъҷизаи ҷаҳон буда, онҳо то имрӯз маҳфуз мебошанд. Аҳроми аз ҳама калон Хуфу (юнониён онро **Хеопс** меномиданд)

Аҳроми фиръавн
Хуфу (Хеопс) ва
ҳайкали Сфинкс

Сохтмони аҳром

буда, он тақрибан соли 2600 пеш аз мелод сохта шудааст. Баландии он 147 метр буд.

Аҳром аз 2,5 миллион дона санг сохта шудааст, ки вазни ҳар яке беш аз ду тоннаро ташкил медиҳад. Сангҳо чунон суфта карда шудааст, ки фосилаи байни онҳо аз 0,5 миллиметр зиёд нестанд.

Водии шоҳҳо, ки дар даври шоҳигарии Нав барои фиръавнҳо мақбараҳо сохта шудааст

Навиштаҷотҳои ба
деворҳо ва сутунҳои
ибодатхона
кандакорӣ кардашуда

Дар дохили аҳром якчанд хучрахое ҳастанд, ки бо даҳлез пайваст гардидаанд. Дар яке аз онҳо **тобути сангин – саркофаг**, ҷойгир аст, ки дар он ҷасади мӯмиёшудаи фиръавн андохта шудааст.

Даруни даҳмаҳоро муноҷоту катибаҳои аз дуоибад иборат фаро гирифта, он барои ҳимояи фиръавн ва ҳангоми гузаштан ба ҳаёти дигар ба вай кӯмак расониданаш лозим буд.

Аҳромҳоро ҳайкали бузурги **сфинкс** – танааш шеру сараш одам посбонӣ мекард. Ҳайкали сфинкс – «Подшоҳи саҳро» аз санг коркардшуда буда, баландиаш ба 20 метр баробар аст.

Дар даври шоҳигарии Нав мисриён дигар аҳромҳоро насохтанд. Фиръавнҳоро дар мақбараҳои сангине, ки дар кӯҳсор парма карда мешуд, дафн мекарданд. Машҳуртарин мақбара ба фиръавн **Тутанхамон** тааллуқ дошт. Бойигариҳое, ки дар даруни мақбара мебошанду ба тасаввур намеғунҷанд, то замони мо расида омадаанд.

Тобути сангини (саркофаг) фиръавн Тутанхамон

Мўмиёкунӣ

Мисриёни қадим чунин меҳисобиданд, ки инсон баъди вафот карданаш ба салтанати марҳумон меравад, дар ҳамон чо умрашро идома медиҳад. Аммо ҳаёт дар салтанати маҳрумҳо, ба фикри мисриён, ба натиҷаҳои суди Осирис вобаста мебошад. Ба як паллаи тарозу дили марҳум, ба тарафи дигараш пари парранда гузошта мешавад. Мабодо паллаи тарозу баробар ояд, аз ин мебарояд, ки инсон дар ин дунё танҳо корҳои нек кардааст ва баъди вафоташ дар шароити аҷиб умрашро давом медиҳад. Мабодо, дил вазнинӣ кунад, аз ин мебарояд, ки инсон бисёр корҳои зиштро ба иҷро расонидааст, ба маҳлуқони бадбашара хуроқӣ мегардад.

Барои дар назди Осирис дар қиёфаи зебо қад рост кардан мисриён ҷасади инсонро мўмиё гардондаанд. Бо мўмиёкунӣ коҳин – табибони мисрӣ шуғл варзидаанд. Одатан мўмиёкунӣ қариб 70 рӯз давом кардааст. Баъди коркарди махсуси ҷасад он бо газворҳои зиёд печонда шудааст. Ба байни қати газворҳо туморҳои гузошта мешуданд, ки он ба марҳум гӯё омад меоварад. Мўмиёкунӣ фақат ба хешовандони сарватманде насиб гардидааст, ки аз паси марҳум мондаанд.

Тутанхамон.
Ниқоби тиллоӣ

Мўмиёкунӣ

Савол ва супоришҳо

1. Аҳромҳои Мисри қадим ба кадом мақсад сохта шуда буданд?
2. Ибораи «Ҳама чиз аз вақт метарсад, вақт бошад аз аҳромҳо!»-ро чӣ тавр мефаҳмед?
3. Аҳромҳои аз ҳама машҳури Миср дар кучо сохта шудаанд?
4. Барои чӣ Ҳангоми дафни фиръавнҳо ба мақбараҳо ашёҳои дар тӯли умри худ истифодашавандаро мегузоштанд?
5. Барои чӣ марҳумонро мўмиё мекарданд?

§ 10. МАДАНИЯТИ МИСРИ ҚАДИМ

Хат

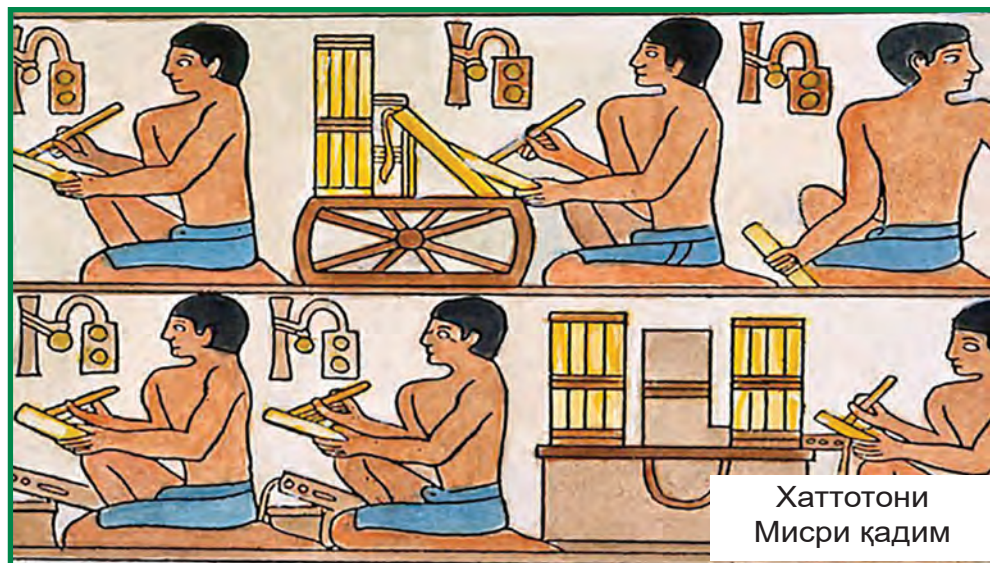
Хати мисриёни қадим, яке аз аввалин хатҳои инсоният ба шумор меравад. Сараввал ҳар як хат дар намуди расм навишта шудааст. Аз хат барои дуоҳо ва навиштани маросимҳо истифода бурдаанд, аз ҳамин сабаб онро «каломи муқаддас» ё худ «каломи худоён» номидаанд.

Юнониёни қадим онҳоро «иероглифҳо» номидаанд (маънои «катибаи муқаддас»-ро ифода мекунад). Хатҳо ба деворҳои мақбараҳо ва ба зери ҳайкалҳои худоён ҳаққоқӣ гардидаанд. Барои навишт аз санг ва сафол низ истифода бурдаанд.

Алифбои мисриён аз 750 иероглиф иборат буд. Ҳар як ҷумла дар худ чанд рамзу нишонаҳо ифода сохтааст. Омӯзиши иероглифҳо ниҳоят душвор сурат гирифта, саводбарорӣ ба бисёриҳо насиб намегардид. Иероглифҳо бо қилқалами қамишӣ дар папирусҳо менавиштанд. Рангҳои минералии мухталиф вазифаи сиёхро адо мекард. Одамони соҳиби санъати ҳуснихат, шахсони дорои маълумоти володараҷа ва саводхони соҳиби имтиёзот ва иззату иқром буданд.

Папирус

Хаттотони
Мисри қадим

Иероглифҳои Мисри қадим

Навиштаҷоти сангини Розетт. Дар осорхонаи Британияи Лондон маҳфуз аст

Ошкор намудани сирӣ иероглифҳо

Олими номдори фаронсавӣ **Жак-Франсуа Шамполён** соли 1822 кашфиёти оламшумул кард: ба хондани навиштаҷоти қадимаи мисрӣ муяссар гардид. Ба он катибаи як маъно доштаи бо забони қадимаи мисриён ва юнонӣ дар санг тасвиргардидаи шафати шаҳри Розетти наздикии Қоҳира сабабгор гардид. Тарҷума аз забони юнонӣ душворӣ наовард, матнҳоро қиёс карда, имконияти дарки ҳар яки иероглиф фароҳам омад. Баъди ана ҳамин кашфиёт бисёр матнҳое, ки дар папирус сабт ёфта буданд, катибаҳои деворҳои ибодатхонаҳо ва аҳромҳо баъди сукути чандинасрина «ба забон даромаданд». Муаррихон барои омӯзиши тамаддуни Мисри қадим ба манбаи муҳиму боварибахш соҳиб гардиданд. Имрӯз, катибаи сангини Розетт дар осорхонаи Британия дар Лондон нигоҳ дошта мешавад.

Жак-Франсуа Шамполён

«Каломи
худого»

**Иероглифҳо
750-то**

**Катибаи
сангини
Розетт**

Дар осорхонаи Британия
дар Лондон нигоҳ дошта
мешавад

Папирус

Жак-Франсуа Шамполён
ба хондан маваффақ шуд

Ба дунё омадани донишҳои назариявӣ

Ба дунё омадан ва ривоч ёфтани донишҳои назариявӣ мисриён ба фаъолияти рӯзмарраи онҳо вобаста буд. Барои зироаткорон тухмиро кай ба замин пошидан ва ҳосилро кадом вақт чамъ оварданро доништан хеле зарур буд. Муддатҳои мазкурро мисриён мувофиқи ҳаракати ситорагон муайян кардаанд. Мисриён ин санаҳоро ба ситорагон нигоҳ карда муайян мекарданд. Ҳамин тавр **астрономия**, яъне фан дар бораи ситораҳо ба вучуд омад.

Ситорагонро наззора намуда, мисриён давомияти солро 365 рӯз муайян карда, аввалин шуда тақвими офариданд, 365 рӯзро бошад, 30 рӯзӣ ба 12 моҳ тақсим карданд, 5 рӯзи зиёдатириро ба ҳисоби рӯзҳои ид бароварданд.

Ҳангоми кофтани ҷӯйҳо ва сохтани иморату иншооти дилхоҳ майдон ва ҳаҷми онро чен кардан зарур буд, бо ҳамин васила фанни **геометрия** – илми ченкунии рӯйи замин ба дунё омад. Мисриён нафақат ҳисобу китоби оддии арифметикӣ, балки касрҳо, махраҷҳо ва ҳисобу китоби мураккабро ҳам доништа гирифтанд. Фанни **математика** дар ҳамин поя тараққӣ намуд.

Мисриён дар бораи илми **тиббиёт** соҳиби дониш буданд. Дар рафти тайёр кардани часадҳои мӯмиёшуда мисриҳо сохти дохилии одамро низ хуб омӯхтаанд. Дар ҷараёни муолиҷа аз обҷӯшҳои гиёҳҳо, обҳои минералӣ ва намак васеъ истифода мебарданд. Дар шаҳрҳои Миср мактабҳои махсус барои таълим додани табибон вучуд доштанд.

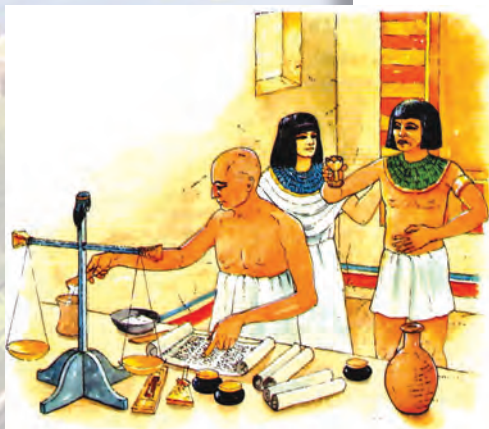
Дар Миср воҳиди асосии ченкунӣ «оринч» буда, вай дарозии аз оринч то нӯги ангуштон баробар буд. Азбаски дарозии дастон мухталиф буд, воҳиди ягонаи ченкунӣ таҳти унвони «оринчи шох» ҷорӣ гардид ва он ба 52,5 сантиметр баробар буд.

Дар Миср вақт бо кӯмаки соатҳои обӣ чен гардида, зарфи махсусе будааст, ки ба 24 шӯъба тақсим шудааст. Ҳаҷми оби аз як шӯъба ба шӯъбаи дигар ҷоришавандаро як соат ҳисоб мекарданд.

Воҳидҳои ченак

Як кафт = чор ангушт
Як оринч = ҳафт кафт

Табиби Мисри
қадим

Савол ва супоришҳо

1. Хусусияти ба худ хоси хати қадимаи мисрӣ дар чист?
2. Чаро мисриён иероглифҳоро «каломи муқаддас» номидаанд?
3. Асрори хатти Мисрро шумо низ ҳал карда метавонистед? Чӣ тавр?
4. Дастовардҳои мисриёно дар донишҳои дунёвӣ номбар кунед.

§ 11. ТАМАДДУНҲОИ МЕСОПОТАМИЯ

Шароити табиӣ ва аҳолиаш

Водиеро, ки дар байни дарёҳои Дачла ва Фурот ҷойгир буд, юнониён **Месопотамия** (Байнаннаҳрайн) номидаанд, ин истилоҳ маънои «**байни ду дарё**»-ро ифода мекард. Одамон ба Месопотамия дар замонҳои қадим омада ҷойгир шудаанд.

Шароити табиӣи Месопотамия ба Миср монанд: дарёҳои сероб, заминҳои серҳосили барои коркард мусоид. Дар зимистон боронҳои доимӣ борида, дар дарёҳо обхезиҳо ба вучуд омадааст.

Дар ҳазорсолаи 4 пеш аз мелод дар Месопотамия манзилгоҳҳо ва шаҳрҳои шумерҳо ба вучуд омаданд. Онҳо дар Месопотамияи Ҷанубӣ ҷойгир гашта, ин кишварро **Шумер** номиданд. Дар қисми шимолии мамлакат, ки **Аккад** ном дошт, **аккадҳо** зиндагӣ мекарданд.

Байни ду дарё

Месопотамия

Ҳазорсолаи 4 пеш аз мелод

Месопотамияи Ҷанубӣ

Месопотамияи Шимолий

Шумерҳо

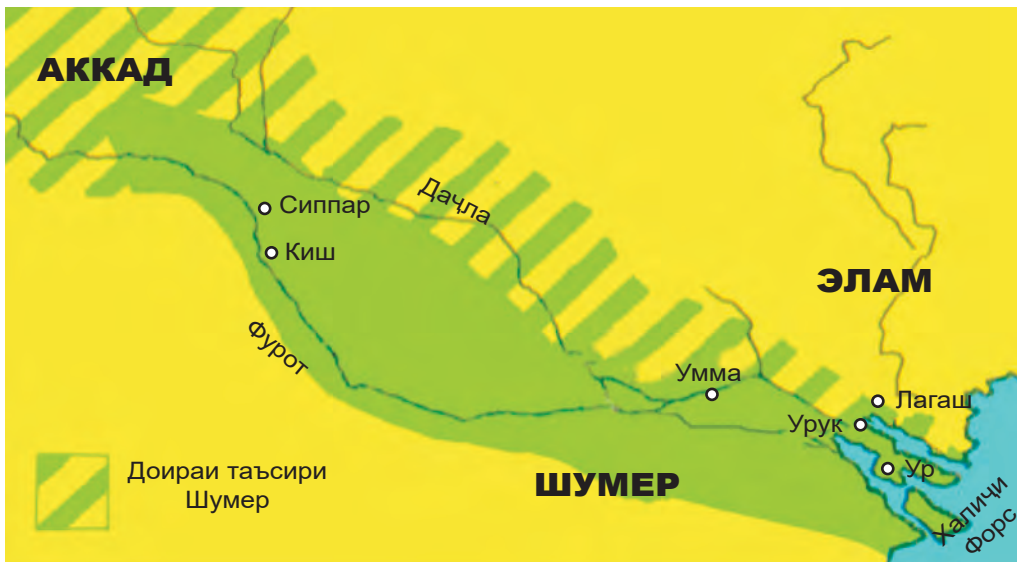
Аккадҳо

Шумер

Аккад

Котиб дар болои кор

Харитаи Месопотамия

Навиштаҷоти хати меҳии шумер

Машғулиятҳои аҳолии Месопотамия

Фикр кунед

Барои чӣ шумерҳо ба тахтаҳои глини менавиштанд?

Машғулияти асосии аҳолии Месопотамия деҳқонӣ буд. Ҳангоми обхезии ҳарсола дарёҳои Дачла ва Фурот ҳамроҳи об омехтаи лойолуди серҳосилро меоварданд. Дар Месопотамия чӯб, санг, маъдан барин маводи зарурӣ барои хоҷагидорӣ набуд, вале ғалладона фаровон рӯёнда шуда, саршумории чорво ниҳоят зиёд буд. Аз ҳамин сабаб, аҳолии Месопотамия бо савдову тиҷорат ҳам машғул гардидаанд. Аз кишварҳои ҳамсоия паси Қафқоз ва Эрон ба ивази ғалладона тилло, мис, нуқра, қалъагӣ ва сангҳои нодирро меоварданд.

Дар Месопотамия бо ашёҳои мухталифи ҳунармандӣ низ тиҷорат мекарданд. Ашёҳои филизӣ, зебу зинатҳо, силоҳу аслиҳа, ашёҳои кулолгарӣ, махсусан, кадру қимати баланд дошт. Дар савдо аз тангаҳои металли ранги нуқра доштаро истифода бурдаанд. Ченаки вазнинӣ дар Месопотамия «**мино**» ба ҳисоб рафта, ба нуқраи 550-грамма баробар буд.

Шумерҳо яке аз хатҳои қадимтарин – хати меҳиро ихтироъ намуданд. Шумерҳо бо чӯбчаҳои нӯгтез ба болои тахтаҳои глини менавиштанд. Шумерҳо бинокорон ва ҳунармандони донишманду соҳибтаҷриба буданд.

Оғози иди шумерҳо.
Расми муосир

Шаҳр-давлатҳои қадима дар Месопотамия

Баробари гузаштани вақт ба охирагӣ манзилгоҳҳо доманадор гаштанд. Дар охири ҳазорсолаи 4 пеш аз мелод дар Месопотамия **Урук, Умма, Лагаш, Ур** ва дигар шаҳрҳо ба вуҷуд омаданд. Онҳо **шаҳр-давлатҳо** буданд, ки аз шаҳр ва ноҳияҳои деҳқонии ҳамсоя иборат буданд.

Дар ҳар як шаҳр коҳинон аз номи худои олии ҳукмронӣ мекарданд ва ибодатхонаҳо бошад, маркази ҳокимият дар давлат буданд. Ибодатхонаҳои қадимаи Месопотамия – **зиккуратҳо** аз хишти хом сохта шуда иншооти мухташами зинапоядор буданд.

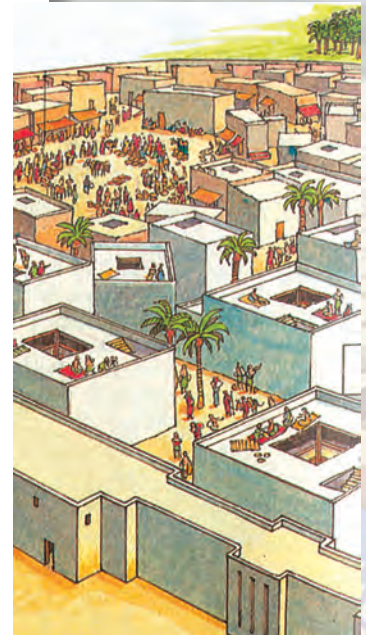
Худои Офтоб – **Шамаш** худое буд, ки эҳтироми хоса дошт ва судияи олии ҳисобида мешуд, ки одамонро барои аъмоли бадашон суд мекард. Шумерҳо инчунин ба худои моҳ **Сина**, худои об **Эа**, илоҳаи ҳосилдорӣ, муҳаббат, ҷанг ва ғалаба **Иштар** сачда карданд.

Замин – мулкҳои калони Месопотамия дар зер тасарруфи ҳукмдорон ва коҳинон буданд. Дар саҳро ғуломон ва коркунони кироии озод кор мекарданд. Аҳолие, ки дар атрофи шаҳр истиқомат мекарданд, заминҳои хурд доштанд. Бенавоён бо мақсади бонӣ кардани оилаи хеш дар заминҳои подшоҳон ва мулкҳои ибодатхона меҳнат мекарданд.

Шаҳрҳои Шумер бо деворҳои мудофиавӣ ихота карда шуда буданд. Кӯчаҳое, ки аз дарвозаи асосии шаҳр оғоз меёфтанд, ба майдони марказӣ, маъбад ва қасри ҳукмдор мебарданд. Сохтмон аз санг, хиштҳои хом ва пухта сохта шудааст. Ибодатхонаҳо бо ҳайкалҳои худоён боҳашамат оро додашуда буд. Ҳангоми набард аҳолии шаҳр сардорро интихоб мекарданд. Охира-охира нуфузи онҳо афзоиш ёфт ва сардорон мунтазам ҳукмронӣ кардан гирифтанд. Онҳоро **подшоҳон** ном мебарданд. Подшоҳ шаҳр-давлатро бо кӯмаки амалдорон, таъя ба ашрофон, коҳинон ва ҳарбиён идора мекард.

Зиккурат.
Расми муосир

Шаҳри Ур. Шумер

Атрофи шаҳр

Ривоят дар бораи Гилгамиш

Подшоҳи шаҳри
Урук Гилгамиш

Қаҳрамони аз ҳама дӯстдоштаи ривоятҳои Месопотамия **Гилгамиш** подшоҳи шаҳри Урук буд. Ҳаёти вай баъдтар ба афсонаҳо табдил ёфт.

Аз афсона маълум мегардад, ки баъди ба дунё омадани Гилгамиш ҳукмдори мамлакат бобояш тахтро аз вай кашида гирифтани наберааш ба тарсу ваҳм афтода, фармон медиҳад, ки ўро ба қарие партоянд. Кӯдаки ба қаъри қар рафтаистодаро уқоб дошта мегираду онро ба як бозбон бурда месупорад. Бозбон Гилгамишро бо меҳр парвариш ва тарбия менамояд. Вақте ки ба балогат мерасад, Гилгамиш ҳокимиятро аз бобояш кашида мегирад ва ба идоракунии шаҳри Урук шурӯъ менамояд. Гилгамиш бо Энкиду ном паҳлавон риштаи дӯстӣ мепайвандад. Якҷоя шуда ба муқобили махлуқоти зишт мубориза мекоранд, барои ин худоҳо Энкиду ро қазо медиҳад ва қаҳрамон қазо менамояд. Барои ба ҳаёти боқӣ мушарраф гардидан Гилгамиш гиёҳи сеҳрнокро аз қаъри баҳр ҷустуҷӯ карда меёбад, ўро ба халқи худ баҳам дидан қарор менамояд. Аммо ҳангоми бозгашт ба як кӯл барои оббозӣ қардан мефурояд, дар ин вақт бӯйи гулро мор ҳис менамояд ва меҳригиёхро медуздад. Аз ҳамон вақт мувофиқи афсонаҳо морон ҳар сол нӯсти худро иваз карда, қавонтар мегарданд. Гилгамиш бошад дарк мекунад, ки деворҳои шаҳри ҷонаҷонаш ўро ҳимоя мекунад, қорҳои некаш бошад ўро абад зинда мегардонад.

Гилгамиш ва Энкиду
дар вақти мусобиқа

Подшоҳи давлати Шумер-Аккад Саргон I. Расми муосир

Рушди Аккад

Шаҳр-давлатҳо бо якдигар бифосила ҷангу ҷидол мекарданд. Дар натиҷаи ин ҷангҳо дар нимаи дуюми ҳазорсолаи 3 пеш аз мелод подшоҳи Аккад **Саргон I** шаҳрҳои Аккад ва Шумерро дар зери ҳокимияти худ муттаҳид мекунад.

Бо мақсади савдову тиҷорат барои тамоми шаҳрҳо ченаки ягонаи дарозӣ, майдон ва вазнро ҷорӣ намуд. Вай дар таърихи ҷаҳон аввалин шуда, қўшуни мунтазамро ташкил медиҳад. Ин лашкар аз 5400 нафар ҷанговарон иборат буд, ки баъдтар ба Саргон I имкон дод, ки бисёр шаҳрҳо ва кишварҳои ҳамсоҷро забт кунад. Бинобар ин Саргон I худро «подшоҳи кишвари ҷаҳор иқлим» эълон кард.

Пас аз марги Саргон I ворисони ӯ маҷбур шуданд, шўришҳоеро ки дар кишвар идома доштанд, пахш кунанд. **Давлати Шумер-Аккад** дар зери таъсири зарбаи қабилаҳои бодиянишин пароканда шуд.

Савол ва супоришҳо

1. Кадом қисмҳои Месопотамия аз тарафи шумерҳо ва аккадҳо азхуд карда шуда буданд? Дар бораи машғулиятҳои онҳо ба мо нақл кунед.
2. Дар бораи Гилгамиш чӣгӯед?
3. Тасаввур кунед, ки шумо ҳамчун як тоҷири қадимӣ дар кишти дар дарёи Дабла бо маҳсулотҳои гуногун шино мекунад. Дар кадом шаҳрҳои Шумер имконияти ба ҷо овардани корҳои тиҷоратиро соҳиб мегардед? Аз харита истифода бурда нақл кунед.